

Tipološke i stilske karakteristike keramičkih nalaza ranog neolitika iz Konjevrata

Korić, Martina

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:292480>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-23**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Diplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni)

Martina Korić

**Tipološke i stilske karakteristike keramičkih nalaza
ranog neolitika iz Konjevrata**

Diplomski rad

Zadar, 2018.

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Diplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni)

Tipološke i stilske karakteristike keramičkih nalaza ranog neolitika iz
Konjevrata

Diplomski rad

Student/ica:

Martina Korić

Mentor/ica:

izv. prof. dr. sc. Dario Vujević

Zadar, 2018.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Martina Korić**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Tipološke i stilske karakteristike keramičkih nalaza ranog neolitika iz Konjevrata** rezultat mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 26. ožujka 2018.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Smještaj Konjevrata i povijest istraživanja	2
3. Metodologija rada.....	12
4. Tehnologija izrade keramičkih predmeta	15
5. Tipologija	19
5.1. Oblici keramičkih posuda.....	19
5.2. Ostali keramički predmeti	23
6. Stilska analiza.....	27
6.1. Utiskivanje različitih instrumenata.....	27
6.2. Utiskivanje ruba narebrenih i nenarebrenih školjaka	28
6.3. Utiskivanje prsta, nokta i štipanje	32
6.4. Tehnika urezivanja	34
6.5. Tehnika ubadanja	35
6.6. Ostali načini ukrašavanja.....	36
7. Rasprava	38
8. Zaključak	49
9. Literatura	53
10. Table.....	59
Sažetak	82
Summary	83

1. Uvod

Razdoblje neolitika jedno je od bolje istraženih i objavljenih perioda prapovijesti na istočnoj obali Jadranskog mora, što se zasigurno može zahvaliti dugačkoj tradiciji istraživanja i iskopavanja. Interes za navedenim razdobljem započeo je još u 19. stoljeću kada su provedena neka od prvih istraživanja na ovim prostorima. Do danas su istražena brojna nalazišta, te su rasvijetljeni mnogi aspekti života rano neolitičkih zajednica.

Prilikom spomenutih istraživanja, jednu od najbrojnijih skupina nalaza predstavljali su keramički artefakti. Keramičke posude, ali i druge vrste predmeta, otkrivene su u velikim količinama te su poslužile za izdvajanje pojedinih stilova unutar neolitika. Stilsko – tipološki pristup omogućio je smještanje određenog nalazišta unutar relativne kronološke sheme, što je prije početka korištenja apsolutnih datuma, bio i jedini način poznavanja odnosa različitih kultura na nekom prostoru. Također, ona omogućuje promatranje i praćenje sustava razmjene materijala i ideja, posebice susjednih kultura, ali i na dužim relacijama.

Tema ovoga rada je stilsko – tipološka analiza keramičkog materijala koji potječe sa naselja ranog neolitika u Konjevratima. Radi se o brojnim ulomcima keramičkih posuda te predmeta različitih namjena, prikupljenih prilikom istraživačkih kampanja 1988., 1989, 1990. te 1998. godine. Tipološkom analizom izdvojeno je više tipova različitih lonaca, zdjela te manjih zdjelica i šalica. Dio keramičkih nalaza koji je sadržavao različite vrste ukrasa, podijeljen je u kategorije prema načinu ili tehnici izvođenja. Na temelju navedenih analiza, bilo je moguće smjestiti rano neolitičko naselje u Konjevratima u odnos sa ostalim nalazištima ali i u relativno – kronološki kontekst ranog neolitika na području Dalmacije i zaleđa. Brojne vrste posuda i ukrasa obrađenih u sklopu ovoga rada, uklapaju se i potvrđuju poznatu sliku *impresso* kulture, dok pojedini netipični primjeri upotpunjuju naše poznavanje navedenog razdoblja.

2. Smještaj Konjevrata i povijest istraživanja¹

Naselje Konjevrata nalazi se u Šibensko – kninskoj županiji, oko 10 kilometara sjeveroistočno od grada Šibenika, na prometnici koja spaja Šibenik sa Drnišem i dalje, Kninom (Sl. 1). Konjevrata su smještene u središtu prostrane ravnice, koju s istočne strane omeđuje Mideno brdo, sa jugozapadne Orlovača i Krtolin, dok se na sjevernoj strani nalazi kanjon rijeke Čikole. Zbog prohodnosti terena, ovo područje predstavlja jednu od glavnih poveznica priobalnog područja sa zaleđem. Svjedočanstva o važnosti ovog puta, donosi Stošić, kada govori kako je u 19. stoljeću u Konjevratima izgrađena lokva za lokalno stanovništvo, ali i za putnike koji putuju iz Šibenika u zaleđe prema Drnišu.² Osim povoljnog prirodnog smještaja na važnoj poveznici obale sa zaleđem, prednost ovog područja predstavljaju i bogati vodeni resursi. Konjevrata su udaljene samo 3,5 kilometra od toka Čikole, te 11 kilometara od Prokljanskog jezera. Uz samo naselje, smještena je suhodolina Punčka draga, koja vodi prema kanjonu Čikole. Vjerojatno je riječ o presušenom kanjonu manje rječice koja je protjecala kraj naselja, slično kako je to slučaj kod neolitičkog naselja u Danilu.³ Morska obala se nalazi nešto udaljenije, oko 16 kilometara prema istoku.

¹ Srdačno se zahvaljujem Emilu Podrugu, kustosu Muzeja grada Šibenika, na ustupljenim informacijama o tijeku istraživanja.

² K. Stošić, 1941, 106.

³ Novija georadarska istraživanja pokazala su kako je naselje srednjeg neolitika u Danilu Bitinju nastalo kraj danas presušenog toka manje rijeke (D. Magaš, A. Blaće, 2010, 17).

Slika 1. Položaj Konjeverata

(<https://www.google.hr/maps/@43.7916089,16.0359355,12z/data=!5m1!1e4?hl=hr>)

Iako na prvi pogled ne djeluje tako, područje oko Konjeverata sastavljeno je od plodnih pojaseva. Polje, koje i danas služi za različite poljodjelske aktivnosti, nalazi se uz samo naselje prema sjeveroistoku, dok ih se još nekolicina nalazi u široj okolini. Pedološke karakteristike uniformne su na užem području oko Konjeverata, a čini ih smeđe tlo na vapnencu.⁴ Ove vrste tla su relativno porozne, glinasto – ilovaste teksture te im dubina često varira između par centimetara do nekoliko metara.⁵ Češće se koriste kao pašnjaci zbog kamenite strukture, no moguće je i obrađivanje ako se radi o dovoljnoj dubini tla.

Drugi važan aspekt koji je pridonio naseljavanju ovog područja je prisutnost lokava, plitkih stajaćica koje mogu nastati geogenim ili antropogenim djelovanjem. Lokve su izrazito brojne na području Dalmatinske zagore, te se jedna lokva nalazi neposredno uz istraživano nalazište u Konjevratima (Sl. 2). Kao što je ranije spomenuto, ona je mlađeg postanka, no na širem području se može uočiti još nekolicina sličnih lokava. Na krškim prostorima, one predstavljaju prave male oaze, posebno za životinjski svijet koji o njima ovisi. Lokve se i u današnje vrijeme koriste od strane pastira za napajanje stada, te nije teško zamisliti da je tako bilo od početka stalnog naseljavanja Dalmatinske zagore.

⁴ http://tlo-i-biljka.eu/iBaza/Pedo_HR/index.html

⁵ B. Vrbeć, I. Pilaš, 2005, 960.

Slika 2. Konjevrate, lokva u središtu naselja (foto: M. Korić)

Osim osnovnih potreba kao što su blizina vode i mogućnost uzgajanja biljaka ili životinja, ulogu pri odabiru područja za naseljavanje ima blizina drugih sirovina potrebnih u svakodnevnom životu. Mendušić i Magaš donose podatak kako se nedaleko Konjevrata, na brdu koje je poznato pod nazivom Kremenovo, nalazi izvor kremene sirovine.⁶ Bez terenskog pregleda i usporedbe materijala nije moguće zaključiti da li je upravo taj izvor eksploatiran u vrijeme ranog neolitika.

Kako bi se razumjelo osnove naseljavanja ovoga područja, potrebno je detaljnije sagledati čimbenike koji su doprinijeli njegovom formiranju. Na području šibenskog zaleđa, najstarije formacije pripadaju razdoblju gornje krede, a sastoje se najvećim dijelom od dolomita i vapnenaca. Naslage ove vrste i starosti susreću se na području čitave Dalmacije te zbog svoje vodopropusnosti uvjetuju krški reljef. Za vrijeme paleogena, počinju se taložiti razni vapnenci i fliš, te kasnije Promina naslage koje su sastavljene od lapora, vapnenca, konglomerata i breče. Najmlađe, kvartarne naslage, sastoje se od sedre i deluvijalnih naslaga koje su rasprostranjene na relativno malom području.⁷ Važan trenutak u formaciji današnjeg izgleda ovog područja, ali i Dalmacije u cjelini, predstavlja boranje naslaga tijekom oligocena, kada su naslage fliša ispunile sinklinale bora, dok antiklinale uglavnom čine vapnenci. Upravo se i naselje Konjevrate smjestilo u jednom sinklinoriju između dvije velike bore, jedne koja se proteže od Midenog brda prema Smrdeljima i druge koju se može pratiti od zaleđa Splita preko Kladnjice do Vačana. Fliške naslage i debeli slojevi lapora Promina naslaga koji su zapunili sinklinorij

⁶ M. Mendušić, D. Marguš, 2014, 37.

⁷ K. Krizmanić, N. Prlj Šimić, 2005, 19.

između navedenih bora čine dobru podlogu za nastanak obradivog tla i zadržavanje vode, za razliku od vapnenaca koji tvore krški reljef.⁸

Bogatstvo vodenih resursa i plodnih površina pogodnih za obrađivanje i ispašu predstavlja važan geološki čimbenik za razvoj sjedilačkih zajednica na ovome području. Šibensko zaleđe čini jedno od plodnijih područja Dalmacije, što je uvjetovalo razvoj zemljoradnje i osnivanje naselja ranog neolitika (Sl. 3). U blizini Konjevrate otkrivena je i istraжена nekolicina nalazišta, kao primjerice susjedno naselje ranog i srednjeg neolitika u Pokrovniku,⁹ koje je udaljeno svega 5 kilometara zračne linije. U široj okolini danas je poznato još nekoliko nalazišta, kao primjerice Škarin Samograd,¹⁰ Danilo – Bitinj,¹¹ te Krivače,¹² Vrbica¹³ i Rašinovci¹⁴ u blizini Bribira. Također se spominje obližnje Pakovo Selo gdje su terenskim pregledom uočeni nalazi *impresso* keramike, no istraživanje nije provedeno.¹⁵ Tijekom kasnije prapovijesti, područje Konjevrate se nalazilo na graničnom teritoriju između Liburna i Delmata. Neka od važnijih gradinskih naselja u okolini bila su u Tepljuhu (*Promona*) i Kljakama (*Magnum*) u blizini Drniša, te gradine u Danilu (*Rider*) i Skradinu (*Scardona*).¹⁶ Romanizacijom ovog područja, Skardona i Rider su postala važnija središta, a poznato je i kako je Skardona za vrijeme Flavijevaca dobila status municipija.¹⁷ Razdoblje stabilnosti i napretka prekidaju velike seobe naroda, kada stradaju mnogi dalmatinski gradovi, među kojima su i spomenuti Skardona i Rider. Osnutak grada Šibenika, koji se prvi puta spominje sredinom 11. stoljeća, označio je pojavu jednog većeg središta, pod kojim će se dalje razvijati brojna manja naselja u okolini.¹⁸ Među njima se nalaze i Konjevrate, koje se prvi put spominju u 13. stoljeću kao *Colevrath*.¹⁹ Ovaj toponim kasnije prelazi u Koljevrate, da bi od 17. stoljeća naselje bilo poznato pod današnjim imenom. O naseljenosti područja Konjevrate u srednjem vijeku svjedoči nalaz kamenog nadgrobnog spomenika ili kamika, otkrivenog ispred kasnije sagrađene crkve sv. Ivana. Na temelju analogija, nadgrobni spomenik je datiran u razdoblje između 1400. i 1475. godine.²⁰ Nemirna vremena su obilježila 15. i 16. stoljeće kada se izmjenjuju mletačka, a potom

⁸ R. Schubert, 1909.

⁹ Z. Brusić, 2008; Moore, A. M. T., *et al.*, 2007; B. Marijanović, 2014.

¹⁰ Š. Batović, 1966.

¹¹ J. Korošec, 1958; Š. Batović, 1966.

¹² J. Korošec, 1968; J. Korošec, P. Korošec, 1974; S. B. McClure, E. Podrug, 2016.

¹³ Z. Brusić, 1997.

¹⁴ S. B. McClure *et al.*, 2014; S. B. McClure, E. Podrug, 2016.

¹⁵ M. Mendušić, 2016, 109.

¹⁶ D. Magaš, A. Blaće; 2010, 19.

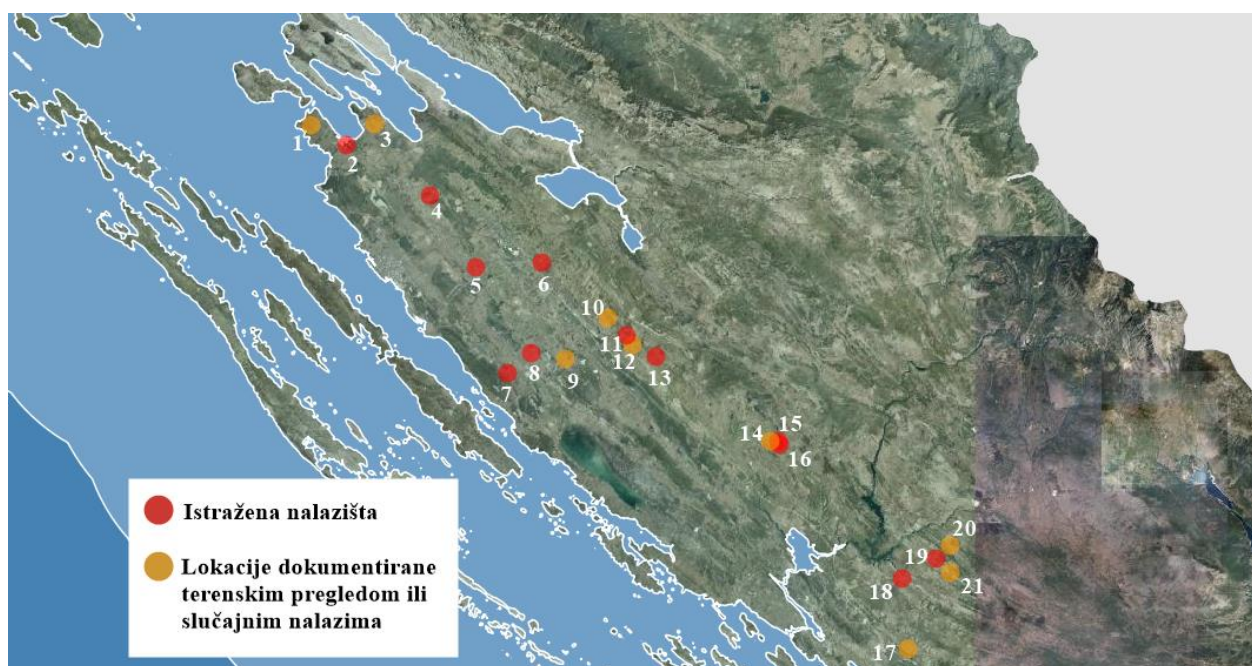
¹⁷ M. Zaninović, 1998, 126 – 127.

¹⁸ F. Dujmović, 1976, 77 – 78.

¹⁹ Stošić (1941, 106) navodi narodnu predaju kako su na tom području živjeli razbojnici koji su domaćim i stranim prolaznicima „klali vratove“, po čemu je ovo naselje i dobilo naziv.

²⁰ K. Kužić, 2006.

Turska vladavina. Turci od početka 16. stoljeća neprekidno napadaju i ubijaju lokalno stanovništvo što je prouzročilo napuštanje brojnih sela. O ponovnom naseljavanju svjedoči zadarski rukopis u kojem se spominje kako su Konjevrate, zajedno sa brojnim drugim mjestima, pripale Šibeniku 1670. godine. U to vrijeme nalaze se pod varoškom župom, dok samostalna župa postaju tek 1861. godine. Par godina kasnije, točnije 1868., završena je gradnja crkve sv. Ivana u središtu mjesta.²¹ Danas su Konjevrate, nažalost, gotovo opustošeno mjesto koje svjedoči o raseljavanju lokalnog stanovništva i napuštanju malih sela Dalmatinske zagore u korist većih sredina.

Slika 3. Nalazišta ranog neolitika na području sjeverne Dalmacije. (1. Privlaka; 2. Nin; 3. Vrsi; 4. Crno Vrilo; 5. Zemunik; 6. Smilčić; 7. Sikovo; 8. Tinj; 9. Polača; 10. Kula Atlagić; 11. Benkovac – Brdine; 12. Benkovac – Barice; 13. Vrcelji; 14. Krivače; 15. Vrbica; 16. Rašinovac; 17. Danilo – Bitinji; 18. Konjevrate; 19. Pokrovnik; 20. Pakovo Selo; 21. Škarin Samograd)

²¹ K. Stošić, 1941.

Za otkriće rano neolitičkog nalazišta u Konjevratima, najzaslužniji je fra Milan Ujević, nekadašnji župnik crkve sv. Ivana Krstitelja, kraj koje je i smješteno nalazište. Fra Milan je već otprije bio poznat kao zaljubljenik u arheologiju, te je pomogao pri otkriću i zaštiti više lokaliteta i nalaza na širem šibenskom području.²² Kada je 1988. godine kopana grobna jama uz crkvu, stanovnik Konjevrata Drago Koštan obavijestio je fra Milana koji se već raspitivao među mještanima o mogućim arheološkim nalazima zbog uočenih ulomaka keramike na već iskopanim površinama istog groblja. Fra Milan je sakupljene nalaze odnio u Muzej grada Šibenika, pod čijom se nadležnošću nalazi područje Konjevrata. Tadašnji kustos prapovijesne zbirke Muzeja, Marko Mengušić, ustanovio je da se radi o nalazima ranog neolitika te iste godine proveo manje zaštitno istraživanje uz grobnicu. Istraživanja su nastavljena i slijedeće dvije godine, a nakon duže pauze, 1998. godine, provedena je još jedna istraživačka kampanja.²³

Slika 4. Okvirni položaj nalazišta uz crkvu sv. Ivana (<http://geoportal.dgu.hr>)

Prva istraživanja provedena su u lipnju 1988. godine, iste godine kada su i dojavljene prve vijesti o nalazima. Rukovoditelj istraživanja bio je Marko Mengušić, te je započeto iskopavanje na području uz grobnicu predviđenom za nasipavanje, oko 50 metara južno od crkve (Sl. 4). Obzirom da se radilo o zaštitnom istraživanju, sonda je bila dimenzija 2,5 x 2,5 metara. Mengušić navodi kako je ukupna dubina iskopane sonde bila 70 centimetara, no prvih 30 centimetara sačinjavao je humusni sloj koji je devastiran recentnim obradama zemljišta.

²² M. Mengušić, D. Marguš, 2014, 36.

²³ M. Mengušić, 1998, 54.; 2005, 88.

Zbog nedostatka vremena i financijskih sredstava, iskopavanje nije provedeno do sterilnog sloja (zdravice), pa ukupna debljina kulturnog sloja nije definirana. Iskopavanje je vršeno arbitrarnim slojevima debljine između 15 i 25 centimetara, te su nalazi podijeljeni i označeni kao „otkopni slojevi“. Istražena sonda je bila bogata nalazima. Pronađeno je preko 1000 komada keramike, životinjske kosti i veći broj kremenih artefakata. Uz navedeno, pronađeni su i ostaci kućnog lijepa, što je potaknulo Mendušića da nastavi istraživanje slijedeće godine.

Dno prve istraživane sonde nazvane "bb"²⁴ nije nikada dosegnuto jer je već slijedeće godine taj prostor bio betoniran. Iz toga razloga, nema ni njezinih popratnih crteža i planova. Sonda I, čije je istraživanje započelo 1989. godine, nalazi se 2 metra sjeverozapadno od sonde „bb“. Nova sonda je većih dimenzija, 8 x 3 metra, te je pružila zanimljive rezultate. Metodologija iskopavanja je bila ista kao i prethodne godine, s arbitrarnim otkopnim slojevima debljine 15 – 25 centimetara. Na dubini od oko 30 centimetara pronađeni su tragovi ukopanog objekta u glinastoj zemlji. Otkriven je samo središnji dio objekta jer se na njegovom istočnom dijelu nalazi recentna grobnica. Uz brojne keramičke, koštane i litičke artefakte, otkriveni su i ostaci ognjišta sa nagorenim nalazima.

Slika 5. Istraživanje 1990. godine, sonde I – III (arhiva Muzeja grada Šibenika)

Istraživanje sonde I nastavilo se 1990. godine, kada je proširena za 1 metar. Kako bi se u potpunosti istražio otkriveni objekt, iskopane su još dvije sonde (sonda II i III) uz duže strane

²⁴ Sonda istraživana 1988. godine nije dobila broj te je nazvana jednostavno sonda „bb“, tek od istraživačke kampanje 1989. godine sonde su dobile redne brojeve, počevši od sonde I.

sonde I. Novootvorene sonde II i III bile su dimenzija 8 x 3 metra, te su ostavljeni kontrolni profili širine 0,5 metara uz sondu I koji su zatim djelomično uklonjeni (Sl. 5). Metodološki pristup u iskopavanju nije promijenjen. Ukopani objekt je ovim istraživanjima otkriven gotovo u cijelosti te Mendušić zaključuje kako se radi o „poluzemuničkom zdanju“ kružnog tlocrta promjera oko 5 metara (Sl. 6). Objekt je ukopan u sterilni sloj gline koji se nalazi 25 – 30 centimetara ispod površine, dok se dno objekta nalazi na 80 – 90 centimetara dubine. Nadalje, Mendušić navodi kako je u sredini objekta na ispupčenju otkriven otisak grede za koju pretpostavlja da je nosila krovnu konstrukciju, dok se na južnoj strani nalazi vatrište. Na zapadnoj strani, izvan osnovne granice objekta, spominje ostatke još jednog ognjišta.²⁵ Iako otkriveni nepokretni nalazi zasigurno upućuju na postojanje neke vrste ukopanog objekta, Podrug smatra kako nedostaju određeni arhitektonski elementi koji bi navedeni objekt definirali kao stambenu poluzemunicu. Nosiva greda krovne konstrukcije bi trebala ostaviti otisak u negativu u središnjem dijelu, a također nedostaju i otisci stupova uz rub objekta koji bi sačinjavali zidnu konstrukciju.²⁶ Važno je napomenuti kako su otkriveni brojni ostaci životinjskih kosti i keramičkih nalaza i unutar i izvan ukopanog objekta. Sjeverozapadno od objekta uočena je velika koncentracija litičkog materijala, točnije kremenih odbojaka i artefakata. Mendušić smatra kako se možda radi o prostoru radionice kremenih alatki, s obzirom na količinu materijala unutar dva četvorna metra.²⁷

²⁵ M. Mendušić, 2005, 89-90.

²⁶ E. Podrug, 2013, 192.

²⁷ M. Mendušić, 2005, 90.

Slika 6. Istraživanje 1990. godine, ukopani objekt u sondama I – III (arhiva Muzeja grada Šibenika)

Nakon kampanje 1990. godine uslijedila je duža pauza zbog tadašnjih prilika u državi, te su istraživanja nastavljena tek 1998. godine. Tada je istraženo sveukupno 7 sondi, od kojih je u njih 6 evidentiran arheološki materijal (sonde IV – IX), dok je jedna sonda sa sterilnim slojevima. Sonde IV – VIII smještene su sjeverozapadno od ranije istraživanog prostora te su bile odvojene kontrolnim profilima koji su naknadno uklonjeni. U dnevniku iskopavanja Mendušić ne spominje dimenzije navedenih sondi no u kasnijoj objavi tvrdi kako su bile dimenzija 3 x 5 metara. Prema skici koja je nastala za vrijeme iskopavanja, teško je zaključiti kako su sonde bile istih dimenzija. Na istraženom prostoru otkrivena je velika količina litičkog materijala, što je dodatno potvrdilo mogućnost da se radi o mjestu proizvodnje kremenih alatki. S druge strane, istraživanja su pružila skromne nalaze keramičkih artefakata, zbog čega je Mendušić zaključio kako se radi o perifernom dijelu naselja te da nema potrebe za daljnjim iskopavanjem. Sonda IX smještena je oko 10 metara zapadnije od navedenih sondi, no pružila je tek manju količinu litičkog materijala. Posljednja sonda bez broja je otvorena 30 metara jugozapadno od sonde IV – IX, te u njoj nije evidentiran arheološki materijal.²⁸

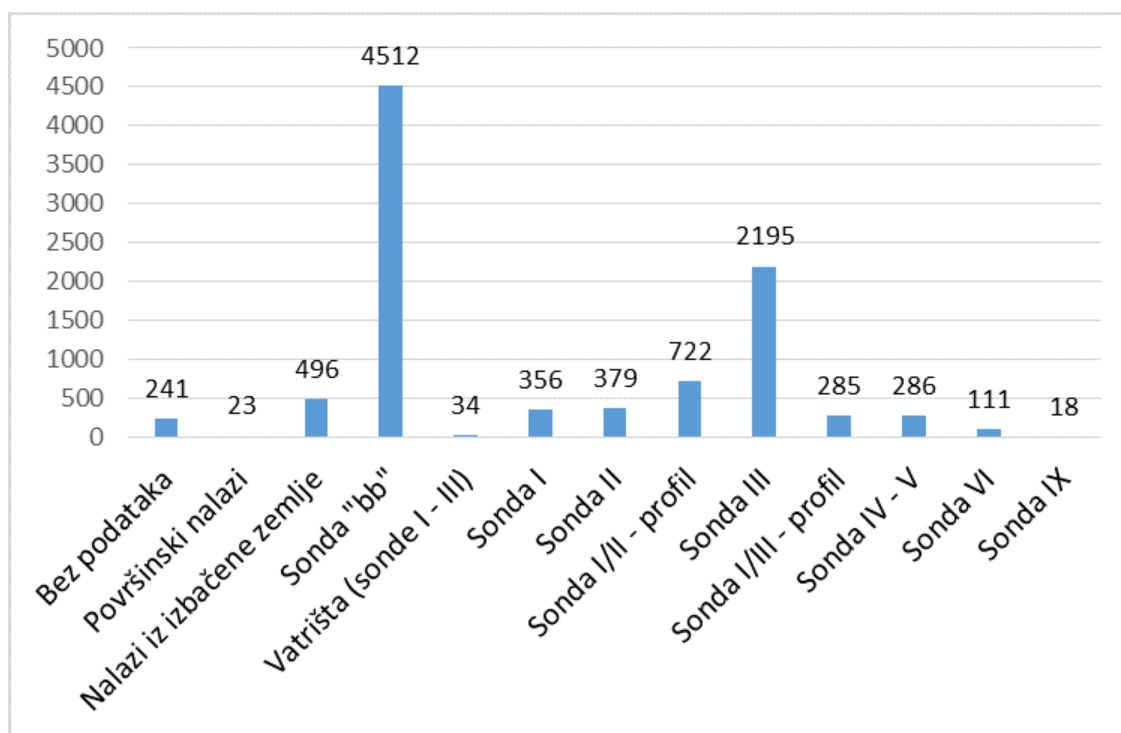
²⁸ M. Mendušić, 1999, 52 – 53.

Pregledom terena na prostoru groblja i crkve sv. Ivana, otkriveno je još nalaza keramike ranog neolitika, te se pretpostavlja da se naselje prostiralo na minimalno 100 kvadratnih metara. Nažalost, naselje je većim dijelom devastirano ukapanjem grobova te nije moguće procijeniti njegove točne dimenzije.²⁹

²⁹ M. Mendušić, D. Marguš, 2014, 37.

3. Metodologija rada

Kroz četiri sezone iskopavanja izvršenih na nalazištu Konjevrate u zaleđu Šibenika, sakupljena je velika količina arheološke građe. Iako dosad neobjavljeno, nalazište pruža važne podatke o litičkoj i keramičkoj produkciji ranog neolitika na području Dalmacije. Ovaj rad posvećen je obradi cjelokupnog prikupljenog keramičkog materijala iz istraženih sonda, kao i površinski prikupljenih keramičkih nalaza te nalaza bez konteksta. Riječ je o ukupno 9658 keramičkih ulomaka. Također, u rad je uključen jedan ulomak koštane alatke, koji se može povezati sa procesom izrade i obrade keramičkih posuda. Veći dio u ovom radu obrađenog materijala pripada nalazima sakupljenim prilikom arheoloških iskopavanja. Oni su razvrstani prema pripadajućoj sondi i „otkopnom sloju“. Nažalost, zbog zastarjele metodologije, odnosno iskopavanja vršenog prema arbitrarnim otkopnim slojevima, egzaktni podatci o stratigrafskim odnosima nedostaju. Obradena je cjelokupna građa iz razloga što materijal pokazuje ujednačene karakteristike kroz otkopne slojeve na svim istraženim površinama. Razliku čini jedino količina sakupljenog materijala, pa tako najveći broj nalaza potječe iz sonde „bb“, te značajna količina iz sonde III, dok je keramička građa u ostalim sondama relativno slabo zastupljena (Sl. 7). Zbog velike količine ukupnog broja nalaza, nije bilo moguće sve primjere slikovno prikazati, te su odabrana 134 ulomka koji najbolje ilustriraju određene kategorije o kojima će biti više riječi u narednim poglavljima.

Slika 7. Zastupljenost keramičkih ulomaka na nalazištu

Prilikom obrade materijala, ispostavilo se kako klasična podjela na finu i grubu keramiku nije moguća iz razloga što gotovo cjelokupni fundus nalaza pokazuje veoma slične karakteristike. Uglavnom se radi o posudama grublje fature s velikom količinom primjesa i različitim debljinama stijenki, koje se kreću između 0,5 i 1,5 centimetara. Također, smatram kako podjela na grubu i finu keramiku iskrivljuje sliku o namjerama rano neolitičkih keramičara jer se u većini slučajeva radi isključivo o funkcionalnim potrebama prilikom izrade keramike. Treba uzeti u obzir same dimenzije posuda - kada se radi o većim loncima i zdjelama, teško je očekivati izrazito tanke stijenke, jer one ne bi niti omogućile izradu te vrste posuda. Zbog stabilnosti i izdržljivosti, debljina stijenke bi trebala biti proporcionalna samoj veličini posude. Dakle, faktura i debljina stijenki manje ovise o osobnoj želji i tendenciji ka estetici pojedinaca, a više je pitanje mogućnosti izrade kao i funkcionalnosti. Fina keramika tankih stijenki se javlja u slučajevima kada to omogućavaju oblik i dimenzije posude. S druge strane, podjela na ukrašenu i neukrašenu keramiku pruža više informacija o svijesti rano neolitičke populacije na području današnjih Konjevrat, iz razloga što se radi o osobnom odabiru pojedinaca koji su se bavili izradom i ukrašavanjem keramičkih predmeta.

Omjer ukrašene i neukrašene keramike prikupljene na nalazištu u Konjevratima je podjednak. Ukrašena keramika obuhvaća 49% ulomaka od ukupnog broja analiziranih nalaza, dok je neukrašena keramika zastupljena sa 51% materijala. Potrebno je napomenuti kako u analizu nije uključeno 1076 ulomaka koji su bili izrazito fragmentirani ili oštećeni, te nije bilo moguće prepoznati njihove karakteristike.

Keramički materijal obrađen je tehnološkom, te stilsko – tipološkom analizom. Tehnološkom analizom fature određene su boje površina i središta stijenki keramičkih ulomaka, koje su pružile pojedine informacije o načinu i uvjetima pri pečenju. Prilikom tipološke analize, izdvojeni su dijagnostički ulomci koji upućuju na oblik posude, a to su dna, drške i obodi keramičkih posuda. Zbog velike fragmentiranosti ulomaka, nije bilo moguće statistički prikazati učestalost određenih oblika. Od ukupnog broja keramičkih ulomaka, njih 1016 ili 11% je dijagnostičkih. Keramički predmeti mogu se podijeliti u dvije skupine: keramičke posude i druge vrste predmeta, kao primjerice ulomak žlice. Tehničkim crtežima prikazani su primjeri oboda, dna i drški koji najbolje ilustriraju određene tipove posuda.

Kod ukrašene keramike, stilskom analizom određene su vrste motiva, te kada je to bilo moguće i instrumenti koji su korišteni prilikom ukrašavanja. Ukrasi na keramici podijeljeni su u 6 kategorija na temelju načina njihovog izvođenja. Zastupljeno je utiskivanje različitih

instrumenata, utiskivanje ruba školjaka, urezivanje, utiskivanje prsta, nokta i štipanje, ubadanje, te ostali ukrasi koji se ne mogu pripisati niti jednoj od navedenih kategorija.

Prilikom analize keramičke građe, problem je predstavljala neujednačenost terminologije u znanstvenoj literaturi. Ne postoje standardizirani tipovi ukrasa *impresso* kulture, te se autori prilikom objave materijala koriste vlastitim kategorijama koje najbolje odgovaraju različitim vrstama ukrasa.³⁰ Teško je izbjeći subjektivnost prilikom određivanja vrste motiva, a još veći problem predstavlja određivanje korištenog instrumenta prilikom izvođenja samog ukrasa. Iznimku predstavlja utiskivanje ruba školjaka te štipanje, koji ostavljaju karakteristične ukrase o kojima će više riječi bit kasnije. S druge strane, kod otisaka različitih četvrtastih, zaobljenih i raznih nepravilnih oblika, gotovo je nemoguće odrediti točan način njihovog nastanka zbog prevelikog broja mogućnosti. Također, terminologija se razlikuje kod pojedinih autora i kada se radi o tipološkim karakteristikama skupa keramičkih nalaza, iako je većina oblika ujednačena u ranom neolitiku Dalmacije i zaleđa.³¹ Naravno, postoji nekolicina tipova posuda koji odudaraju od klasičnog repertoara, no takvi primjeri su izuzetno rijetki.

Osnovni cilj ovoga rada je predstaviti keramičku građu sa Konjevrata, te pomoću navedenih analiza pružiti konkretnu sliku o stilskim i tipološkim karakteristikama. Također, dio pažnje usmjeren je na pojedina pitanja o tehnologiji izrade keramičkih posuda, ali i drugih predmeta. Na kraju, podaci dobiveni prilikom analize materijala, poslužili su kao oslonac za determinaciju vremenske pripadnosti nalazišta, te njegovog odnosa i poveznica s drugim nalazištima na području Dalmacije i zaleđa.

³⁰ Usporediti B. Čečuk, D. Radić, 2005; B. Marijanović, 2009; Š. Batović, 1966.

³¹ Isti.

4. Tehnologija izrade keramičkih predmeta

Cjelokupni asortiman keramičke građe sa Konjevrata pokazuje relativno slične karakteristike, te nije bila moguća podjela na grubu i finu keramiku. Zajedničko svojstvo svih primjeraka je relativno velika količina primjesa vapnenca i kalcita, koji se mogu lako uočiti na površini posuda. Nalazište u Konjevratima jedno je od nekolicine nalazišta na području istočne i zapadne obale Jadrana koja su bila dio studije o petrografskim i mineraloškim karakteristikama keramičkih artefakata i njihovoj poveznici s okolnim ležištima gline. Spataro je provela detaljnu analizu 25 keramičkih ulomaka sa Konjevrata, kao i uzorka sedimenta iz okolice nalazišta. Ulomci su prema rezultatima podijeljeni u 7 grupa. Prvu grupu karakterizira fina, mikritna struktura, bogata željezom i polikristalnim vapnencem, s malom količinom kvarca i kremenca te bez namjerno dodanih primjesa. Druga grupa je pjeskovitija i nešto manje bogata željezom, dok je treća izuzetno bogata željezom s fragmentima vapnenca i kvarca te namjerno dodanim smrvljenim kalcitom. Četvrta grupa sadrži manje kvarca, bogata je željezom te dodanim primjesama kalcita. Ulomci iz pete grupe sadrže više komada vapnenca koji je zbog svog oblika mogao biti namjerno dodan. Slična je situacija i u šestoj grupi, gdje su uočeni fragmenti vapnenca i manja količina kvarca. Sedma se grupa razlikuje od prethodnih jer je izrazito mikritne strukture te sadrži fini kvarc i polikristalni vapnenac. Uzorak sedimenta sakupljen u blizini nalazišta nije moguće u potpunosti povezati niti s jednom grupom, ali najviše sličnosti pokazuje sa petom grupom uzoraka. Zbog sličnih međusobnih karakteristika svih navedenih grupa, Spataro je zaključila kako su za izradu keramičkih posuda korišteni lokalni izvori sirovine. Vjerojatno se radi o većem broju različitih izvora, no svi su prilično bliski po svom sastavu.³²

Prema navedenim analizama, keramička građa sa Konjevrata se po svojim karakteristikama može povezati sa obližnjim nalazištem u Vrbici. Iako se vremenski ne mogu korelirati, oba nalazišta iskorištavala su slična ležišta sirovine za izradu keramičkih predmeta.³³ Važno je naglasiti da se radi samo o podudarajućim pedološkim karakteristikama, koje su uniformne na širem prostoru sjeverne Dalmacije, a ne o istom ležištu koje je korišteno.

Ostala nalazišta sa obje strane Jadrana pokazala su kako se također radi o lokalnoj proizvodnji keramike. Uzorci sedimenta iz okolice svih nalazišta, imali su jednake karakteristike kao i analizirani ulomci keramičkih posuda, te se niti u jednom slučaju ne može

³² M. Spataro, 2002, 104 – 113.

³³ Isti, 103.

govoriti o importu sa nekog drugog područja.³⁴ Ove vrste analiza nam pružaju vrijedne podatke o lokalnim iskorištavanjima ležišta sirovina na širem području pojedinih naselja. Nažalost, petrografske i mineraloške analize još uvijek predstavljaju rijetkost na našem području, te je svaki dobiveni podatak vrijedan faktor pri dubljem poznavanju i razumijevanju korištenja prirodnih resursa kod rano neolitičkih zajednica.

Nakon pribavljanja potrebne sirovine, slijedeći korak pri proizvodnji keramičkih posuda sastoji se od modeliranja gline u željene oblike, te potom obrade površine. Na materijalu iz Konjevrata može se uočiti kako je većina posuda bila glačana, a rijetko se na površinu nanosio i premaz od pročišćene i razrijeđene gline. Premaz je vjerojatno pridonosio sprječavanju poroznosti posude, te također olakšavao glačanje površine.³⁵ Uz obradu površine posuda, može se povezati jedan nalaz koštane alatke. Radi se o djelomično sačuvanoj glačalici, dužine 4,4 centimetra (Sl. 8). Sačuvan je distalni kraj alatke, sa lučnim, koso zasječenim vrhom. Tragovi brušenja mogu se uočiti na čitavoj dužini vanjske strane, te djelomično sa unutrašnje. Na desnoj strani unutrašnje površine, dio dijafize kosti je zasječen, što može predstavljati tragove rezanja iz prve faze izrade koštanog alata.³⁶ Obzirom da nedostaje proksimalni dio alatke, nije moguće odrediti o kojoj se kosti radi, osim da pripada skupini cjevastih kostiju. Pojedini autori smatraju kako je ova vrsta alata mogla biti korištena u procesu ukrašavanja keramike te prilikom obrade kože.³⁷ No, prevladava mišljenje kako su služile glačanju površine prilikom izrade keramičkih predmeta, a tome u prilog idu i mikroskopske analize vršene na različitim vrstama alata.³⁸

³⁴ M. Spataro, 2002, 193 – 195.

³⁵ B. Marijanović, 2009, 84; Š. Batović, 1966, 67.

³⁶ Prilikom izrade koštanih alata, može se govoriti o dva osnovna načina obrade prvotne sirovine. Prva metoda podrazumijeva direktno ili indirektno lomljenje kosti pomoću kamenog oblutka. Ovim načinom se manje može utjecati na dobiveni proizvod koji se kasnije obrađuje u određenu alatku. Druga metoda je preciznija te uključuje rezanje kosti ostrim kamenim alatom. Kosti mogu biti potpuno prerezane ili samo djelomično pa potom slomljene, no u oba slučaja lom je kontroliran. Slijedeća faza izrade koštanih alata sastoji se od finije obrade koja podrazumijeva brušenje i poliranje grubljim ili finijim kamenom zrnate strukture kao što je primjerice pješčenjak (S. Vitezović, 2007, 40 – 46).

³⁷ Isti, 2007, 73; 2016, 90.

³⁸ J. Bradfield, 2015.

Slika 8. Koštana alatka iz Konjevrata. (foto: M. Korić)

Nakon finalne obrade, površina posuda mogla je biti ukrašena različitim tehnikama o kojima će više riječi biti kasnije. Postepeno sušenje glinenih predmeta važan je korak pri keramičarskoj proizvodnji, jer naglo izlaganje visokoj temperaturi izaziva stvaranje pukotina.³⁹ Pečenje keramičkih posuda se tijekom ranog neolitika na području Dalmacije najvjerojatnije vršilo na ognjištima na otvorenom ili u jamama,⁴⁰ obzirom na nedostatak nalaza zatvorenih peći.⁴¹ Ovim načinom pečenja, teško su se mogle dostići visoke temperature, te su posude često nepotpuno pečene ili pougljenjene što se može zaključiti prema bojama površina i središnjih dijelova stijenke posuda.⁴²

Boja keramičkih posuda sa Konjevrata kreće se od tamno crvene, zagasito narančaste, svijetlo i tamno smeđe, pa do tamnijih sivih i crnih tonova. Svijetlije, mutne boje upućuju na nepotpuni oksidacijski proces prilikom pečenja, dok su tamnije boje vjerojatno rezultat slabog odvoda dima ili ukazuju na dijelove posuda koji su se dodirivali prilikom pečenja.⁴³ Često se na istom ulomku uočava više različitih tonova što podrazumijeva neujednačenu izloženost vatri te varijacije u temperaturama (Sl. 9). U presjeku su ulomci keramike rijetko ujednačene boje,

³⁹ A. O. Shepard, 1985, 91.

⁴⁰ Š. Batović (1966, 48) povezuje pojedine jame iz Smilčića sa keramičarskim aktivnostima, no isključivo na temelju analogija sa nalazištem u Lisičićima.

⁴¹ Š. Batović (1966, 48) predlaže mogućnost da mala količina kućnog lijepa iz Smilčića zapravo pripada zatvorenim pećima.

⁴² R. Zlatunić, 2005, 92; Temperature su se najčešće kretale između 650° i 700°C (M. Spataro, 2002, 196).

⁴³ A. O. Shepard, 1985, 103; R. Zlatunić, 2005, 92.

te su najbrojniji oni crvenkaste boje površine sa tamnim nijansama u središtu stijenke. Ovaj podatak upućuje na niske temperature, ali i kratak vremenski period pečenja.⁴⁴ Potvrdu tome nalazimo u činjenici da su u pojedinim ulomcima uočeni fragmenti kaolinita, koji se inače ne sačuvaju na temperaturi višoj od oko 500°C, te se može pretpostaviti kako su barem pojedine posude pečene kratko vrijeme na nižoj temperaturi.⁴⁵

Slika 9. Ulomak keramičke posude iz Konjevrata sa različitim nijansama dobivenim prilikom pečenja (foto: M. Korić)

Posljednja faza procesa podrazumijeva upotrebu finalnih proizvoda. Bez posebnih analiza, teško je odrediti koja je bila namjena pojedinih oblika keramičkih posuda. Hulina i Debono - Spiteri su provele kemijsku analizu ostataka lipida na 22 ulomka keramičkih posuda iz Pokrovnika i Konjevrata. Nije bilo moguće tipološki odrediti sve zastupljene oblike, no većinom se radilo o polu loptastim zdjelama i loncima. Iako potpuni rezultati nisu još objavljeni, preliminarnom analizom su na pojedinim ulomcima otkriveni tragovi masnih kiselina, vjerojatno životinjskog porijekla.⁴⁶ Ove vrste analiza pružaju nam vrijedne podatke o dosad nepoznatim aspektima života rano neolitičkih zajednica, koje je važno uzeti u obzir pri analizi tehnologije izrade keramičkih predmeta. Proces izrade morao je biti povezan sa funkcijom posude, te budućim analizama možemo odgovoriti na pojedina pitanja vezana uz tehnološke ali i tipološke razlike keramičke građe.

⁴⁴ S. Forenbaher, N. Vujnović, 2013, 11.

⁴⁵ M. Spataro, 2002, 104 – 113.

⁴⁶ M. Hulina, C. Debono Spiteri, 2014, 34.

5. Tipologija

5.1. Oblici keramičkih posuda

Tipološki definirane ulomke među sakupljenim keramičkim materijalom moguće je podijeliti u tri glavne skupine: posude velikih, srednjih i malih dimenzija. Tako bi skupini velikih posuda pripadali lonci, srednjih dimenzija su zdjele, plitice i tanjuri, dok se u skupinu manjih posuda ubrajaju zdjelice i šalice. Zbog velike fragmentiranosti, nije bilo moguće odrediti statističke odnose zastupljenih oblika posuda.

Lonci su vrsta posuda koje karakterizira izraženija visina u odnosu na širinu. Postoji veći broj tipova lonaca s obzirom na širinu trbuha u odnosu na visinu te oblik oboda. Svi otkriveni primjeri mogu se svrstati u dvije osnovne kategorije: ovalnog i jajolikog oblika. Među obrađenim materijalom, nije bilo moguće utvrditi ukupnu visinu niti jednog lonca, te sam oblik određivala isključivo prema nagibu i promjeru otvora. Promjer se uglavnom kreće između 20 i 30 centimetara. Unutar skupine lonaca zastupljeni su:

- ovalni lonci otvora u ravnini s trbuhom (T. IV, 1 - 3)
- ovalni lonci blago konkavno profiliranog gornjeg dijela koji je u ravnini s trbuhom (T. IV, 4)
- ovalni lonci blago uvučenog otvora (T. IV, 5)
- jajoliki lonci izrazito uvučenog otvora (T. IV, 6).

Zajedničko obilježje navedenih tipova je gruba tehnika izrade i debele stijenke što pridonosi njihovoj čvrstoći, stabilnosti te jednostavnijoj izradi. Također valja napomenuti kako vrat lonaca nije nikada naglašen, te tijelo posude izravno prelazi u najčešće zaobljeni obod. Zbog stabilnosti posuda ovako velikih dimenzija, dna su im isključivo ravna (T. IX, 1).

Posudama srednjih dimenzija pripadaju zdjele, plitice i tanjuri različitih varijanti. U ovoj skupini najbrojnije su zdjele loptastih ili koničnih oblika, dok su bikonične zdjele nešto rjeđe. Za razliku od lonaca, njihova visina je manje-više proporcionalna širini, te djeluje skladno. Prosječni promjer otvora se kreće između 15 i 25 centimetara. Među zdjelama mogu se izdvojiti slijedeći tipovi:

- konične zdjele sa zaobljenim (T. V, 1 – 4) ili izvijenim obodom (T. V, 5 – 6)
- konične zdjele sa širokim otvorom i zaobljenim obodom (T. V, 7 – 8; T. VI, 1 – 2)

- loptaste zdjele s izrazito uvučenim gornjim dijelom (T. VI, 3 – 4)
- duboke zdjele izduženog tijela, blago uvučenog otvora i zadebljanog oboda (T. VI, 5 – 6; T. VII, 1 – 3)
- bikonične zdjele sa širokim otvorom (T. VII, 4 – 5).

Skupini tanjura ili izrazito otvorenih, niskih plitica može se pripisati samo jedan primjerak prepoznat zahvaljujući sačuvanom dnu (T. VIII, 2). Radi se o ravno odrezanom dnu posude koji blago prelazi u izrazito otvoreno tijelo recipijenta.

Posebnu skupinu čini primjerak posude uvučenog gornjeg dijela koji blago prelazi u niski, cilindrični vrat sa zaravnatim obodom (T. VII, 6).

Šalice i zdjelice pripadaju posudama manjih dimenzija, te ih je često teško razlikovati zbog sličnih osobina.⁴⁷ Ovoj vrsti posuda mogu se pripisati isključivo posude veoma tankih stijenki i fine fature. Najčešće su zastupljene zdjelice ili šalice koničnog oblika (T. VII, 7) ili blago uvučenog gornjeg dijela (T. VII, 8). Jedan primjerak sačuvan je od oboda do dna, a radi se o maloj, koničnoj zdjelici visine 2, 5 centimetra (T. VII, 9). Osim koničnih oblika, mogu se prepoznati i pojedine loptaste zdjelice, iako su nešto rjeđe zastupljene (T. XIII, 1).

Osim oboda koji pružaju mogućnost točnog tipološkog definiranja, među prikupljenom keramičkom građom iz Konjevratata također su zastupljeni ulomci dna i drški. Pojedininim primjerima je moguće utvrditi pripadnost određenoj skupini posuda prema dimenzijama, ali i fakturi.

Dna posuda oblikuju se na dva načina, dodavanjem ili odstranjivanjem viška gline.⁴⁸ Odstranjivanjem gline sa dna posude dobiju se ravna, stabilna dna koja su zastupljena prilično rijetkim primjerima (T. VIII, 1 – 3; T. IX, 6). Navedeni primjeri pripadaju različitim oblicima posuda, od tanjura do lonaca, što ne čudi obzirom da je zbog svoje stabilnosti i jednostavnosti izrade, ovaj tip dna pogodan za sve vrste posuda. Ipak, najčešće se može primijetiti kod posuda velikih dimenzija, točnije lonaca, čija je i osobitost ova vrsta dna. Dodavanjem i oblikovanjem gline na dnu posuda, moguće je dobiti različite varijacije zadebljanih dna. Tako imamo prvu skupinu kojoj pripadaju dna zadebljana dodavanjem gline (T. VIII, 4 – 7; T. IX, 1), dok drugu skupine čine zadebljana dna proširenih rubova (T. IX, 2 – 4). Među tom skupinom, češća su ona konkavno udubljena stanjivanjem površine u središnjem dijelu dna posude (T. IX, 2, 4).

⁴⁷ B. Marijanović, 2009, 65.

⁴⁸ Isti, 67.

Ova pojava može se povezati sa olakšavanjem procesa pečenja posude jer dno treba biti čvrsto i dobro pečeno kako se ne bi raspalo prilikom korištenja. Stanjena stijenka posude će biti bolje i brže pečena i na nižim temperaturama. Slijedeću skupinu predstavljaju prstenaste noge, koje su zastupljene s manjim brojem primjera. Prstenaste noge su niske, često jedva naznačene te se mogu povezati s posudama manjih i srednjih dimenzija (T. IX, 5). Od cilindričnih nogu, sačuvan je samo jedan primjerak, a radi se o visokoj nozi, fine fature i tankih stijenci (T. IX, 7).

Načini izrade drški posuda slabo variraju tijekom razdoblja ranog neolitika i javljaju se na manjem broju tipova posuda. O samom izgledu drške i njezinom presjeku ovisi način njihove izrade. Riječ je o apliciranju i modeliranju trake gline na površini posude ili o probijanju zadebljane stijenske posude.⁴⁹ Najzastupljenije su trakaste drške⁵⁰ raznih veličina koje su izrađene apliciranjem gline na površinu posude. Na Konjevratima su zastupljene vertikalno i horizontalno postavljene trakaste drške većih dimenzija. Mogu biti zaobljenog (T. X, 4) ili koljenastog presjeka (T. X, 5) sa ovalnom perforacijom. Nije moguće odrediti točan položaj ovog tipa drške na tijelu posude, no može se pretpostaviti kako se radi o središnjem dijelu. Drške izvedene perforiranjem zadebljane stijenske posude nisu služile kao drške u pravom smislu riječi, već kao ušice za provlačenje konopa. Tome u potvrdu idu izrazito male dimenzije perforacija, koje se kreću oko 5 – 6 milimetara. Mogu se razlikovati niska, jedva naznačena perforirana zadebljanja (T. X, 1), zadebljanja koljenastog presjeka (T. X, 2) te visoka, polukružna zadebljanja (T. X, 3). Zajednička osobina većine primjera je horizontalna orijentacija, te pripadnost posudama srednjih dimenzija.

Posebnu skupinu čine bradavičaste aplikacije, koje nisu rijetka pojava na nalazištima ranog neolitika u Dalmaciji i njezinom zaleđu. Iako im se najčešće pripisuje dekorativna uloga, u pojedinim slučajevima su perforacijom dobile i funkciju drške.⁵¹ Batović smatra kako su i bradavice bez perforacija služile kao svojevrsna pomoć pri nošenju posuda.⁵² Na Konjevratima je otkriven samo jedan primjerak bradavičaste aplikacije, bez perforacija, te mu je teško odrediti neku funkcionalnu ulogu (T. III, 4). Radi se o posudi manjih dimenzija i tankih stijenci, kojom je prilično lako rukovati te je dodatna pomoć pri tome suvišna.

⁴⁹ B. Marijanović 2009, 67.

⁵⁰ Trakaste drške se kod različitih autora spominju po drugim pojmovima, pa ih tako Š. Batović (1966, 61.) naziva prstenaste ručice, dok ih Z. Brusić (2008, 40) i A. Benac (1957, 70) nazivaju tunelaste drške. U radu ću se koristiti terminom „trakaste drške“, kako ih naziva i B. Marijanović (2009, 67) jer smatram da je najprikladniji termin obzirom na njihov oblik i način izrade.

⁵¹ K. Horvat, 2015a, T. 8, 4; B. Marijanović, K. Horvat, 2016, T. 3, 4.

⁵² Š. Batović, 1966, 60.

Na ulomcima keramičkih posuda sa Konjevrata, česte su kružne perforacije manjih dimenzija, promjera oko 5 milimetara. Mogu biti smještene na različitim dijelovima posuda, ispod samog oboda (T. V, 7; T. XXI, 7) ili nešto niže na tijelu posude (Sl. 10). Zajednička karakteristika svih primjera je probijanje stijenke posude s vanjske strane. Otvor je uvijek nešto širi sa vanjske strane, što odgovara smjeru utiskivanja nekog instrumenta kojim se vršilo probijanje stijenke. Smatra se kako su ove kružne perforacije služile kao zamjena za drške, tako da bi se kroz njih provukla uzica i olakšao prijenos posude. S druge strane, perforacije koje se javljaju na donjem dijelu posude ili na njezinom dnu, teže je objasniti. Postoji mogućnost da su korištene za izlijevanje tekućine ako je posuda većih dimenzija, ili prilikom prerade mlijeka.⁵³

Slika 10. Ulomak keramičke posude sa perforacijama (foto: M. Korić)

⁵³ Š. Batović, 1966, 60; B. Marijanović, 2009, 72.

5.2. Ostali keramički predmeti

U skupu keramičkih nalaza sa Konjevrata izdvaja se nekolicina ulomaka koji ne pripadaju klasičnom repertoaru oblika ranog neolitika na području Dalmacije i zaleđa. Prvi od njih čini ulomak male stopice, izuzetno fine fature i dobro uglačane površine (T. III, 3). Visine je 2 centimetra, dok je promjer dna noge 1,5 centimetara. S obzirom na to da je sačuvan samo mali ulomak, nije moguće odrediti cjelokupni izgled predmeta, pa stoga ni njegovu funkciju. Navedeni dio noge tipološki ne pripada niti jednom dosad poznatom recipijentu ranog neolitika na području istočnog Jadrana. Kao pomoć pri mogućnoj interpretaciji karaktera ovog nalaza, može se iskoristiti susjedno nalazište u Pokrovniku, gdje je prilikom istraživanja 2006. godine otkrivena antropomorfna keramička figurica kojoj nedostaje gornji dio. Radi se sjedećoj ženskoj figuri sa naglašenim bokovima i neproporcionalno suženim trbuhom.⁵⁴ Nalaz iz Konjevrata nalikuje donjem dijelu noge Pokrovničke venere, ali samo u tipološkom smislu. Iako sličnog oblika, radi se o posve drugom pristupu obradi površine. Konjevratski ulomak je izrađen od posve pročišćene gline, bez primjesa i dobro glačane površine dok se na figurici iz Pokrovnika uočavaju veći fragmenti primjesa. Također, dimenzije se prilično razlikuju pa nije moguće nalaz iz Konjevrata dovesti u direktnu vezu s figuricom iz Pokrovnika. Na području Dalmacije i zaleđa otkrivena je još samo nekolicina primjera antropomorfne plastike, te je teško pronaći analogije koje bi eventualno dale odgovor o vrsti nalaza iz Konjevrata. Ovo je samo jedna od mogućih interpretacija na temelju postojećih nalaza, te je sasvim moguće da se radi o nekoj drugoj, nama nepoznatoj, vrsti predmeta.

Slijedeći primjerak, iako rijedak nalaz ranog neolitika, može se nešto lakše tipološki determinirati. Radi se o keramičkoj žlici, kojoj je sačuvan samo prijelaz iz cilindrične drške u konkavno oblikovan recipijent (T. III, 2). Keramika je fine fature, bez primjesa te svijetle, blijedo narančaste boje. Ukupnu dužinu predmeta nije moguće odrediti. Ova vrsta predmeta predstavlja iznimnu rijetkost u fundusu nalaza ranog neolitika Dalmacije i zaleđa. Štoviše, otkriven je samo jedan predmet te vrste na nalazištu u Crnom Vrilu. S obzirom na fragmentiranost tog predmeta, tipološku interpretaciju treba uzeti s velikom rezervom.⁵⁵ Tijekom razdoblja srednjeg neolitika, keramičke žlice se nalaze u većoj količini, te tako imamo

⁵⁴ A. Moore, *et al.*, 2007, Fig. 4.

⁵⁵ B. Marijanović, 2009, T. XXVI, 7.

poznate primjere sa nalazišta u Pokrovniku,⁵⁶ Danilu Bitinju,⁵⁷ Smilčiću⁵⁸ te Baricama u Benkovcu.⁵⁹ Jedini primjerak iz razdoblja kasnog neolitika otkriven je na nalazištu Velištak – Čista Mala.⁶⁰

Idući nalaz samim svojim oblikom i pažljivo izvedenim ukrasom odudara od ostale građe sa Konjevrate. Radi se o većem ulomku noge recipijenta koji prelazi u rub otvora (T. I; T. II). Sačuvani dio noge je četvrtastog presjeka te se konično širi prema rubu otvora, koji je zaravnan i blago zakošen. Prema načinu oblikovanja, radi se o recipijentu koji je originalno stajao na tri ili četiri noge. Površina recipijenta sadrži više tonova, od crvenkasto smeđe do tamno sive što je posljedica neravnomjernog pečenja. Keramika je dobre kvalitete, u presjeku se mogu primijetiti primjese vapnenca i kalcita, no površina je dobro glačana kako bi se olakšalo ukrašavanje. Ukrašen je izveden urezivanjem mrežastog motiva pomoću nekog oštrog instrumenta, čime se dobio niz pravilnih rombova. Dodatno ukrašavanje je izvedeno utiskivanjem ruba narebrene školjke u svaki drugi romb, te je na kraju proizašao motiv šahovskog polja. Za utiskivanje je korištena školjka manjih dimenzija, a sami otisci su veoma pažljivo izvedeni. U rombovima se nalazi po pet otisaka školjke, u kojima su vidljivi tragovi bijele inkrustacije. Nanošenje boje na posude nije karakteristično za rani neolitik Dalmacije,⁶¹ te se može pretpostaviti kako ova posuda nije imala svakodnevnu ulogu.

Iako se radi o rijetkom nalazu, nekolicina sličnih primjera ipak je otkrivena na području Dalmacije i zaleđa.⁶² Na obližnjem nalazištu u Pokrovniku, otkriveno je nekoliko ulomaka trokutastih i četvrtastih posuda na više nogu koji pripadaju ranom i srednjem neolitiku.⁶³ Jedan od ulomaka noge ukrašen je urezivanjem bliskom *a tremolo* tehnici te pokazuje visoku kvalitetu izrade (Sl. 11). Osamljeni ulomak slične posude otkriven je u Ravlića pećini u zapadnoj Hercegovini. Ukrašen je utiskivanjem ruba nenarebrene školjke, na način da su rubovi otisaka

⁵⁶ Prvi primjerak otkriven je prilikom istraživanja Z. Brusića 70ih godina prošlog stoljeća (2008, T. XCIV, 8), dok drugi nalaz potječe iz istraživanja 2013. godine (K. Horvat, D. Vujević, 2016, T. 12, 9).

⁵⁷ J. Korošec, 1958, 93; 1959, T. XLVIII, 1 – 3.

⁵⁸ Š. Batović, 1962, Sl. 22, 2.

⁵⁹ D. Vujević, K. Horvat, 2012, T. XII, 8.

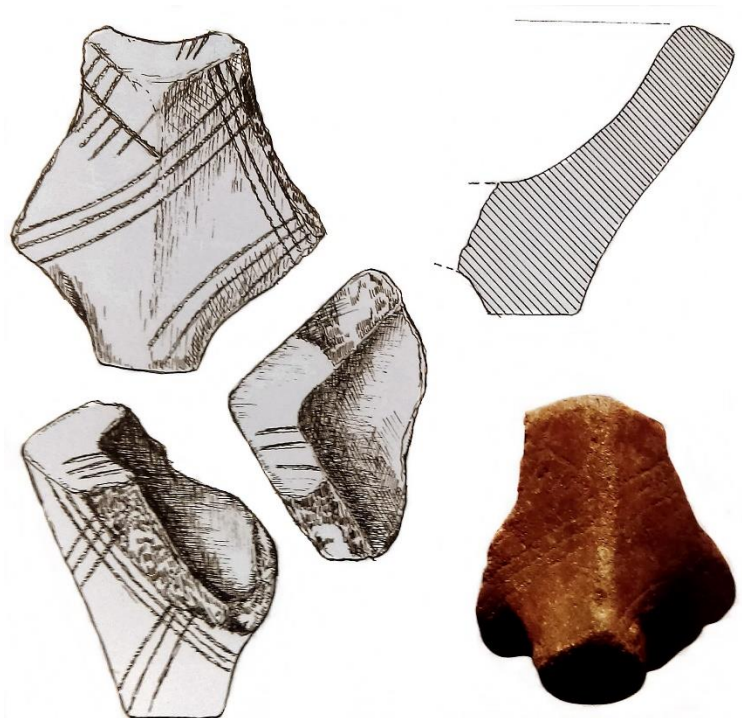
⁶⁰ K. Horvat, 2015b, Fig. 3; E. Podrug, 2010.

⁶¹ Rijetki primjerci potječu iz Smilčića i Nina gdje je *impresso* ukras ispunjen crvenom inkrustacijom (Š. Batović, 1979, 506), te jedan ulomak keramičke posude sa tragovima *crusted* slikanja crvenom bojom iz Zelene pećine (A. Benac, 1957a, 70.). Također, na jednom ulomku keramičke posude iz Hateljske pećine izveden je spiralni slikani motiv, no ova vrsta ukrasa se povezuje sa utjecajima starčevačke kulture (B. Marijanović, 2000, 77).

⁶² Jedan primjerak četvrtaste noge recipijenta pripada srednjem neolitiku te potječe iz Pokrovnika, dok su još tri primjera iz kasnog neolitika otkrivena u Krivačama, Čistoj Maloj (E. Podrug, 2008, kat. 4 – 6) i Ravlića pećini (B. Marijanović, 2012, T. XXV, 2).

⁶³ Z. Brusić, 2008, T. VIII, 17; T. XLVII, 1-2; T. XLVIII, 2-4, 6, 7.

međusobno spojeni čime se dobio cik – cak motiv. Ulomak se također izdvaja od ostalih nalaza po kvaliteti izrade, izrazito finoj fakturi te precizno izvedenom ukrasu.⁶⁴

Sl. 11. Čtvrtasta posuda na više nogu iz Pokrovnika (Z. Brusić, 2008, T. VII, 17)

Sa primjerom iz Konjevrata, najviše sličnosti imaju takvi predmeti otkriveni u obližnjem nalazištu u Pokrovniku. Brusić tu vrstu predmeta naziva „žrtvenici“ i povezuje ih sa utjecajima iz kontinentalnog prostora.⁶⁵ Slični oblici se javljaju na širokom području od Grčke do kontinentalne Hrvatske i Mađarske, pa sve do Bliskog istoka tijekom razdoblja neolitika (Sl. 12, 1 – 5).⁶⁶ Općim oblikom, ova vrsta predmeta nalikuje takozvanim žrtvenicima starčevačkog tipa, u smislu da se radi o recipijentima na više nogu koji vjerojatno nisu imali svakodnevnu namjenu. Nalazi ove vrste predmeta u neolitskom naselju u Obrama I svjedoče o širenju elemenata izvan matičnog područja starčevačke kulture.⁶⁷ Ujedno se radi i o prostornom najbližim analogijama za nalaze te vrste na području Dalmacije i zaleđa. Ipak, sam oblik se bitno razlikuje. Posuda sa Konjevrata je niža, noga je masivnija te prelazi direktno u recipijent dok primjeri sa Obra, kao i ostali žrtvenici starčevačkog tipa imaju posebno oblikovan kružni recipijent (Sl. 12, 1). Također, način ukrašavanja se nimalo ne podudara. Žrtvenici starčevačkog

⁶⁴ B. Marijanović, 2012, 43; T. VII, 4.

⁶⁵ Brusić smatra kako doticaj Jadranske zone sa kontinentalnom Hrvatskom i starčevačkom kulturom tekao od rijeke Krke prema Uni i dalje. Z. Brusić, 2008, 79.

⁶⁶ K. Minichreiter, 2002; H. Schwarzberg, 2005; 2006; H. Todorova, 2003, fig. 9; E. Bănffy, 1997; G. Naumov, *et al.*, 2009, T. 87 - 88, sl. 8.3.5.

⁶⁷ A. Benac, 1973, T. XV, 1; T. XVI, 4; T. XIX, 7; T. XXI, 1-2; T. XXIII, 12.

tipa ukrašeni su slikanjem karakterističnim za navedenu kulturu dok su dalmatinski i hercegovački recipijenti ukrašeni u maniri *impresso* kulture. Zbog nedostatka izravnih analogija, ne može ih se povezati sa nekim drugim prostorom. Također, zbog izrazito malog broja nalaza ove vrste na području Dalmacije i zaleđa, teško je zaključiti kako se radi o lokalnoj pojavi. No, iako je poticaj za izradu ove vrste predmeta mogao doći sa nekog drugog područja, sam način ukrašavanja dosad otkrivenih primjeraka, usko ih vezuje uz područje *impresso* kulture.

Slika 12. Prikazi četvrtastih recipijenata na više nogu: 1 - Obre I (A. Benac, 1973, T. XXI, 1 – 2), 2 – Fikirtepe, 3 - Demircihüyük (H. Schwarzberg, 2005, Fig. 2, 1, 11), 4 – Tumba Madžari, 5 – Zelenikovo (G. Naumov, *et al*, 2009, Sl. 8.3.5; T. 88, 4)

Nije isključena mogućnost kako se istoj vrsti recipijenta može pripisati jedan ulomak sa trokutastim udubljenjem (T. III, 1). Dio ulomka iznad udubljenja, ukrašen je također preciznim utiskivanjem ruba narebrene školjke. Prema fakturi i ukrasu se ne može povezati sa opisanim ulomkom noge, no postoji mogućnost kako pripada istom tipu posude. Ulomak sa udubljenjem odgovara dijelu posude u kojem noga prelazi u tijelo, što je vidljivo i usporedbom dva ulomka. Iako se ne može definitivno odrediti pripadnost ulomka određenoj vrsti predmeta zbog izrazito malih dimenzija, ovo je jedno od mogućih objašnjenja.

6. Stilska analiza

Ukrasni sustav keramike *impresso* kulture na području istočne jadranske obale i njezinog zaleđa je relativno dobro poznat. Brojna provedena istraživanja pridonijela su definiranju glavnih stilsko – tipoloških karakteristika koje se potvrđuju prilikom svake nove objave analize materijala sa nalazišta ranog neolitika na ovim prostorima. Keramika iz Konjevratu dobro se uklapa u poznatu stilsko-tipološku sliku, a donekle i dodatno upotpunjuje naše poznavanje korištenih tehnika ukrašavanja kao i proizašlih motiva.

U daljnjem tekstu obrađene su kategorije ukrasa na keramičkim posudama prema korištenim tehnikama. Osnovna značajka svih nalaza je ukrašavanje isključivo vanjske površine posude. Najčešće se radi o ukrasu koji prekriva cijelu površinu, no zastupljeni su primjeri gdje je on smješten samo u predio trbuha posude. U rijetkim slučajevima, ukras pokriva i druge dijelove posude kao što su drške ili obodi.

6.1. Utiskivanje različitih instrumenata

Najzastupljenija tehnika ukrašavanja na nalazištu u Konjevratima je utiskivanje različitih instrumenata na vanjsku površinu posude. Unaprijed pripremljene ili priručne drvene, koštane i/ili kremene alatke zasigurno su neke od najčešće korištenih instrumenata pri izvođenju ukrasa u ovoj kategoriji keramičkih nalaza. Riječ je o veoma raznolikim otiscima, od ovalnih i kružnih, do četvrtastih, trokutastih i raznih nepravilnih oblika (T. XI; T. XII; T. XIII). Ukrasi su najčešće raspoređeni u horizontalne i vertikalne nizove koji pokrivaju cijelu vanjsku površinu posude. Iznimku čine ulomci na kojima je različitom orijentacijom, veličinom i vrstom ukrasa dobivena dinamična kompozicija (T. XII, 1 – 3, 6; T. XIII, 2). Puno je rjeđi slučaj da nizovi otisaka tvore određeni veći motiv (T. XII, 4) ili da su otisci izvedeni bez nekog reda (T. XII, 5).

Ukras prekriva cijelu vanjsku površinu ili samo predio trbuha posude. Ukrašavanje oboda je iznimno rijetko. Na jednome primjeru tijelo posude i obod su ukrašeni utiskivanjem nekog izduženog instrumenta, te je sam ukras koncipiran u uske horizontalne nizove čime je dobiven i svojevrsni reljefni, rebrasti ukras (T. IX, 6).

Ovaj način ukrašavanja može se uočiti na svim tipovima posuda, od lonaca većih dimenzija, raznih zdjela pa sve do zdjelica i šalica malih dimenzija. Razlog tome vjerojatno leži

u činjenici što ova vrsta ukrašavanja uključuje korištenje instrumenata različitih oblika i dimenzija, čime se ukras lako može prilagoditi veličini i fakturi posude. Prevladava utiskivanje instrumenata većih dimenzija koji ostavljaju dublji trag na vanjskoj površini posude. Samo iznimno javljaju se sitni, precizno izvedeni ukrasi izvedeni isključivo na posudama tankih stijenki i malih dimenzija (T. XIII, 1).

6.2. Utiskivanje ruba narebrenih i nenarebrenih školjaka

Ukrasi izvedeni utiskivanjem nenarebrene školjke karakteristični su po lučnom obliku, većih ili manjih dimenzija. Također, mogli su biti utisnuti veoma plitko ili nešto dublje u vanjsku površinu posude. Unutar ove kategorije keramičkih nalaza, mogu se prepoznati tri glavne skupine ukrasa. Prvu vrstu motiva tvore nepovezani otisci školjaka, međusobno neovisni, poredani u horizontalne ili vertikalne nizove (T. XIV, 5). Često su međusobno odvojeni jedan od drugoga, te od slijedećeg niza otisaka. No ima primjeraka gdje gusto zbijeni otisci ne ostavljaju nimalo međuprostora (T. XIV, 3; T. XVI, 2). Na rijetkim primjercima, kompozicija je gotovo kaotična, gdje se isprepliću nizovi otisaka različite orijentacije. Rub školjke je uglavnom jednolično utisnut, te motivi rijetko variraju u svojoj formi. Iznimku predstavlja nekolicina ulomaka sa dvodijelnim, lučnim otiskom (T. XIV, 6 – 7). Svaki pojedinačni otisak je jednoličan, te je nesumnjivo izveden u jednom potezu. Iako nalikuju otiscima nenarebrenih školjaka, kojima je jedan dio napuknut, moguće je i da su izvedeni nekim drugim, nama nepoznatim, instrumentom.

Slijedeću skupinu ukrasa čine otisci nenarebrenih školjaka međusobno spojenih na jednom, te razmaknutih na drugom kraju (T. XIV, 1, 4; T. XV, 1, 4). Motivi imaju karakterističan izgled slova „V“, većih ili manjih dimenzija, a ponekad i njihovom kombinacijom. Najčešće se nižu u vertikalne redove, koji opet mogu biti različito udaljeni jedan od drugog. Dodatna dekorativnost na nekim primjerima postignuta je drugačijom orijentacijom samih motiva, pa su tako nizovi ukrasa okrenuti jedan prema drugome.

Najdekorativnije ukrase ipak čine cik – cak trake koje su rezultat međusobnog spajanja oba krajnja dijela ruba školjke (T. XV, 2 – 3). Kao i u prethodnim primjerima, trake mogu biti na različitim udaljenostima ili gusto zbijene, čime se dobije svojevrsan mrežasti motiv (T. XV, 5). Također, cik – cak trake su pravilno koncipirane prema vodoravnoj ili dijagonalnoj osi, no u rijetkim slučajevima ta je pravilnost razbijena različito orijentiranim otiscima unutar jedne

kontinuirane trake (T. XV, 6). Ponekad su se ovi nizovi vodoravnih i dijagonalnih otisaka koristili kako bi tvorili veće motive, kao primjerice četverokut⁶⁸ (T. XVI, 1), iako je zbog nedovoljne sačuvanosti ulomaka teško odrediti cjelovit izgled kompozicije.

Dimenzije ove vrste motiva su različite, ovisno o korištenoj školjci. Jedan primjerak sadrži ukras izuzetno malih dimenzija, a radi se o nizovima paralelnih cik – cak linija, visine tek par milimetara (T. XIV, 2). Stijenke posude su izrazito tanke, te je stoga vjerojatno riječ o posudi manjih dimenzija. Vidljivo je kako je trud uložen u glačanje površine, no primjese vapnenca su ipak prisutne što otežava nanošenje ukrasa, posebno ove vrste kojoj je pažnja usmjerena na preciznost i detalje. Iako se radi o tehnici utiskivanja, važno je napomenuti kako ukras nalikuje onome izvedenom *a tremolo* tehnikom, ili takozvanom „drhtavom“ ukrasu koji se postiže urezivanjem sitnih cik – cak linija, o čemu će više riječi biti kasnije.

Nažalost, prilikom istraživanja nisu sakupljani ostaci školjaka, te je teško odrediti koje su se vrste koristile za ukrašavanje keramičkih posuda. No, prema analogijama s ostalim nalazištima ranog neolitika,⁶⁹ primjerice Pokrovníkom,⁷⁰ može se zaključiti kako su najčešće korištene dagnje (*sp. Mytilus*), a zatim i druge vrste, kao primjerice prstac (*Lithodomus lithophagus*). Tome u prilog idu i podaci dobiveni provedenim eksperimentom prilikom objave keramičke građe iz nalazišta u Crnom Vrilu (Sl. 13).⁷¹

Slika 13. Primjer ukrašavanja utiskivanjem dagnje (*Mytilus galloprovincialis*) i prstaca (*Lithodomus lithophagus*) (A. Marijanović, 2009, Sl. 7, 9)

⁶⁸ Gotovo identičan motiv otkriven je na nalazištu Crno Vrilo (B. Marijanović, 2009, T. XLVII, 1).

⁶⁹ A. Marijanović, 2009, 228; Z. Brusić, 1995, 6; Š. Batović, 1966, 62.

⁷⁰ Z. Brusić, 2008, 41.

⁷¹ A. Marijanović, 2009, sl. 7 – 9.

Korištenje narebrenih školjaka, u usporedbi sa onima glatkog, nenarebrenog ruba, pruža puno bogatije i dekorativnije ukrase. Kod ukrašavanja površine posuda pomoću nenarebrenih školjaka, mogućnosti su prilično ograničene – dva krajnja ruba školjke mogu se upotrijebiti za izvedbu ukrasa. S druge strane, sama morfologija narebrenih školjaka pruža više opcija i varijacija prilikom ukrašavanja, pa tako o samom izgledu ukrasa ovisi kut držanja školjke kao i jačina pritiska.⁷² Dublje utisnuti rub školjke uzrokuje izdizanje površine posude oko ukrasa dok prilikom plićeg utiskivanja ona ostaje ravna.

Kao i kod nenarebrenih školjaka, ukras se mogao komponirati samostalno u frizove (T. XVII, 4 - 5), spajati u obliku slova „V“ ili cik – cak linija (T. XVI, 3; T. XVII, 3). Ova vrsta ukrasa djeluje dekorativnije u odnosu na otiske izvedene utiskivanjem nenarebrene školjke, te se češće koristi na posudama tanjih stijenki. Samostalni otisci poredani su u horizontalne ili vertikalne nizove, sa više ili manje međuprostora (T. XVI, 4). Češći su primjerci kojima je čitava površina prekrivena gusto zbijenim otiscima, bez međuprostora koji bi odvajali frizove. Na jednom ulomku vidljivo je kako je posebna pažnja posvećena organizaciji otisaka. Naime, dva niza ukrasa nisu postavljena paralelno, već je drugi niz blago odmaknut kako bi se dobio efekt izduženog šahovskog polja (T. XVII, 4). Odstupanje od klasične kompozicije sa paralelnim nizovima ukrasa pokazuje i jedan ulomak na kojemu su kombinirani horizontalno i dijagonalno postavljeni otisci (T. XVII, 1). Utiskivanje školjaka izuzetno se rijetko izvodi u kombinaciji sa nekom drugom tehnikom ukrašavanja. Jedan od takvih primjera je ranije spomenuta četvrtasta posuda na više nogu, na kojoj je uz precizno utiskivanje male narebrene školjke, izvedeno i urezivanje tankih, oštih linija. Još jedan primjer pokazuje kako je uz narebrenu školjku utiskivan i neki drugi instrument koji stvara kružne otiske (T. XVII, 2).

Otisci povezani u cik – cak trake puno su rjeđi nego što je to slučaj kod utiskivanja nenarebrenih školjaka. Malobrojni primjeri pokazuju kako se opet radi o horizontalno ili vertikalno postavljenim trakama, koje su ispunjavale cijelu površinu posude. Posebno je zanimljiv ulomak sa otiscima narebrene školjke većih dimenzija koji tvori određenu geometrijsku kompoziciju (T. XVII, 7). Teško je sa sigurnošću reći o kojem se obliku radi, jer je sačuvan samo njegov manji dio. Vidljiv je jedan horizontalni otisak iz kojeg se nastavlja dva vertikalna, no ostatak kompozicije teško je rekonstruirati.⁷³

⁷² A. Marijanović, 2009, 229.

⁷³ Sličan motiv nalazi se na ulomku iz Crnog Vrila, no radi se o *a tremolo* ukrasu (Isti, sl. 78).

Kao što je ranije spomenuto, vrste korištenih školjaka možemo odrediti isključivo analogijama s drugim nalazištima ili prema obliku određenih ukrasa (Sl. 14). Zasigurno su korištene srčanke (sp. *Cardiidae*), a možda i druge vrste školjaka koje su mogle pridonijeti dekorativnosti utisnutog ukrasa kao primjerice jakobova kapica (*Pecten jacobaeus*)⁷⁴, kopito (*Spondylus gaederopus*) te mala kapica (*Chlamys varia*).⁷⁵

Slika 14. Primjer ukrašavanja utiskivanjem srčanke (*Acanthocardia tuberculata*) i jakobove kapice (*Pecten jacobaeus*) (A. Marijanović, 2009, Sl. 13, 17)

Zbog malog broja sačuvanih dijagnostičkih ulomaka keramike, teško je zaključiti u kojoj mjeri ukrasi pokrivaju površinu posude. Na pojedinim primjerima ukras se nalazi uz sam obod posude, dok drugima ukrašavanje započinje nekoliko centimetara niže. Isto je vidljivo i kod sačuvanih ulomaka dna posuda. Zanimljivo je kako se utiskivanje ruba narebrenih školjaka puno češće primjenjuje na posudama tanjih stijenki te manjih i srednjih dimenzija, dok se otisci ruba nenarebrenih školjaka češće nalaze na posudama debljih stijenki i velikih dimenzija, kao primjerice loncima. Teško je odrediti razlog ovoj pojavi, obzirom da su obje vrste školjaka, ovisno o njihovim dimenzijama, pogodne za pokrivanje velikih površina ali i izvođenje manjih, preciznijih ukrasa. Jedna od mogućnosti koja pruža odgovor je činjenica da otisci narebrenih školjaka djeluju puno dekorativnije te su iz tog razloga mogle biti rezervirane za posude finije fakture i manjih dimenzija.

⁷⁴ Š. Batović, 1966, 62.; Z. Brusić, 2008, 41.

⁷⁵ A. Marijanović, 2009, 229.

6.3. Utiskivanje prsta, nokta i štipanje

Utiskivanje prsta, nokta i štipanje predstavlja jednu od najjednostavnijih tehnika ukrašavanja, te stoga i izrazito raširenu, o čemu će više riječi bit kasnije. Na Konjevratima ova tehnika sačinjava 17% ukrašenih ulomaka keramike, te po zastupljenosti slijedi nakon utiskivanja različitih instrumenata i ruba školjaka.

Ukrasi izvedeni utiskivanjem nokta prepoznaju se po kratkim, zaobljenim te relativno plitkim udubljenjima na površini posude. U najvećem broju slučajeva, radi se o gusto zbijenim, horizontalnim nizovima otisaka koji prekrivaju čitavu površinu, što dokazuju ulomci na kojima ukras seže do samog oboda (T. VII, 10). Rjeđe se javljaju vertikalni nizovi a samo iznimno nizovi otisaka različitih orijentacija. Na jednom primjeru je jasno vidljivo kako su otisci raspoređeni u pravilne horizontalne nizove u jednome dijelu, a zatim se blago uzdižu (T. XVIII, 1). Nije moguće odrediti da li je uzrok tome određena kompozicija ili je autor pokušao čim više ispuniti prazan prostor. Slična je kompozicija i na slijedećem ulomku (T. XVIII, 2), gdje se nakon nizova horizontalnih otisaka mijenja njihov nagib. Razlika u orijentaciji otisaka izrazita je na ulomku (T. XVIII, 3) na kojem su vjerojatno namjerno kombinirani horizontalno i vertikalno postavljene nizovi.

Ukrasi izvedeni utiskivanjem prsta, s druge strane, ostavljaju dublja i šira udubljenja na površini posude (Sl. 15; T. XVIII, 4). Kompozicija motiva je gotovo identična kao i kod utiskivanja nokta u površinu posude, dakle, radi se o horizontalno i vertikalno postavljenim nizovima otisaka. Ponekad se ne radi samo o utiskivanju prsta, već i o blagom povlačenju (T. XVIII, 5 – 6). Zanimljiv je jedan ulomak posude gdje je ovom tehnikom ukrašen i sam obod što je rezultiralo svojevrsnim reljefnim ukrasom jer se površina posude izrazito uzdignula (T. XVIII, 4). Rjeđe se javlja pliće utiskivanje prsta, koje se povezuje sa posudama tanjih stijenki, dok su duboki otisci karakteristični za posude većih dimenzija i debljih stijenki.

Slika 15. Primjer ukrašavanja utiskivanjem prsta (foto: M. Korić)

Ukras izveden štipanjem najčešće se nalazi u vertikalnim nizovima, moguće i zbog praktičnosti izvedbe (T. XIX, 6). Ova tehnika djeluje veoma dekorativno zbog svojevrsnog reljefnog ukrasa koji proizlazi štipanjem površine posude (T. XIX, 5). Kao i kod utiskivanja prsta i nokta, ukras može biti dublje ili pliće izveden, ovisno o autorovoj želji i debljini stijenke. Reljefni ukras se posebno ističe kod pojedinih primjera na kojima je dubljim štipanjem na površinu prenesena veća količina gline (T. XIX, 1). Ukrasi mogu biti zgusnuti ili na različitim udaljenostima, ali u većini slučajeva su veoma precizno izvedeni. Izuzetak predstavlja primjerak (T. XIX, 4) na kojemu je teško uočiti neku pravilnost ili kompoziciju prilikom izvođenja ukrasa. Iako djeluje kako je ovom vrstom ukrasa uglavnom prekrivena čitava površina posude, na jednom primjerku sa sačuvanim obodom nalazi se neukrašeni friz između samog oboda i početka ukrasa (T. XIX, 3).

Navedene tri tehnike se rijetko kombiniraju s nekim drugim načinima ukrašavanja, no na jednom primjeru korišteno je utiskivanje prsta zajedno sa štipanjem (T. XIX, 2). Teško je odrediti izgled cjelokupne kompozicije, no čini se kako je jedan dio posude ukrašen vertikalnim štipanjem površine dok je u drugi dio prst utiskivan u horizontalnim nizovima.

Utiskivanje nokta korišteno je uglavnom na posudama srednjih i malih dimenzija, dok se utiskivanje prsta najčešće javlja na posudama srednjih dimenzija. S druge strane, štipanjem se uglavnom ukrašavaju posude većih, ali i srednjih dimenzija. Ako se uzme u obzir karakter ovih načina ukrašavanja, sasvim je logično da se tehnike koje zahtijevaju jače prodiranje u

stijenku posude koriste na onima većih dimenzija, a time i deblje stijenke. Također, sva tri načina ukrašavanja najčešće se koriste kako bi se čitava vanjska površina posude prekrila dekoracijom, a u rjeđim slučajevima, i sam obod.

6.4. Tehnika urezivanja

Kada se govori ukrasu izvedenom tehnikom urezivanja, mogu se razlikovati dvije glavne kategorije – urezivanje oštrim i tupim instrumentima. Urezivanje izvedeno oštrim instrumentom karakterizira presjek u obliku slova „V“, dok tupi instrument ostavlja trag koji je u presjeku vidljiv kao slovo „U“ te često prodire znatno dublje u površinu posude.⁷⁶ Odlike koju dijele obje kategorije su linearnost i pravocrtnost. Dakle, svi ukrasi su izvedeni isključivo pomoću ravnih linija. Kod urezivanja nekim oštrim instrumentom, motivi se sastoje uglavnom od jednostavnih, kratkih ureza koji se ponavljaju u horizontalnim i vertikalnim nizovima (T. VII, 7; T. XX, 1 – 3) ili su različito orijentirani (T. XX, 4). Iznimku čini ulomak na kojemu kratki, oštri urezi tvore geometrijsku kompoziciju (T. XX, 6). Na sačuvanom fragmentu posude, može se razaznati oblik trokuta, no nije moguće odrediti cjelokupni izgled kompozicije.

Ukrasi izvedeni korištenjem tupih instrumenata se sastoje od snopova linija koji pokrivaju čitavu površinu posude te tvore mrežasti motiv. Linije su raznih dubina i orijentacija, no sve tvore isključivo pravocrtnu motive. (T. XX, 5) Na površinu ove posude je nakon ukrašavanja nanesen sloj neke vrste premaza. Može se uočiti kako urezani motivi niti u jednom dijelu ne probijaju tanki sloj premaza, te on popunjava sva udubljenja ukrasa, čak i ona koja su dublje ispod površine premaza. Ova vrsta motiva je vrlo pogodna za posude većih dimenzija, obzirom da vjerojatno ne iziskuje puno vremena, a na dekorativan način popunjava prazan prostor.

Na nekolicini primjera, urezivanje je kombinirano s ostalim načinima ukrašavanja, te tada urezi tvore granice unutar kojih se primjenjuju druge tehnike. Prvi ulomak je izuzetno fine fature, bez primjesa sa dobro glačanom površinom (T. XXI, 1). Jedan dio ukrasa je izveden utiskivanjem nekog pravilnog, izduženog instrumenta u horizontalnim nizovima, dok urezana linija predstavlja granicu između ukrašenog i neukrašenog dijela posude. Sam ukras je izveden iznimno detaljno i precizno, bez prelaženja okvira motiva. Drugi primjerak sadrži izrazito velike primjese vapnenca i kalcita koje su vidljive i na samoj površini ulomka (T. XXI, 2).

⁷⁶ A. Marijanović, 2009, 225.

Također je i sam ukras izveden nešto nemarnije u odnosu na prethodni primjerak. Utiskivanje nekog trokutastog instrumenta je izvedeno u nepravilnijim nizovima te u jednome dijelu otisci izlaze iz okvira određenog urezanom linijom. Kao i kod prethodnog primjera, nije moguće odrediti o kakvoj se kompoziciji radi, osim da su posude bile podijeljene na ukrašene i neukrašene dijelove. Najljepši primjerak ove vrste predstavlja zasigurno ranije spomenuta četvrtasta posuda na više nogu, na kojoj je preciznim urezivanjem izvedena mreža rombova koji su potom dodatno ukrašeni utiskivanjem ruba narebrene školjke. Radi se o posebnom primjerku, jer urezi ne tvore samo „okvir“ za drugu tehniku, već su i oni ukras sam po sebi.

Često je teško odrediti koja je vrsta instrumenta korištena za izvođenje navedenih ukrasa, iz jednostavnog razloga što je ovaj ukras moguće postići različitim oštrim alatima koje su mogle a i nisu morale biti unaprijed pripremljene. U slučajevima gdje se na nalazištu nalaze brojni koštani artefakti, kao što je to na Crnom Vrilu,⁷⁷ može se pomišljati da su barem neka od njih korištena i za ovaj način ukrašavanja posuda. Oštri rubovi slomljenih školjaka također predstavljaju pogodan alat za izvođenje ukrasa, isto kao i rub kamenog alata ili odbojka, koji su na nalazištu u Konjevratima pronađeni u velikoj količini.⁷⁸

Tehnika urezivanja najčešće se koristi na posudama srednjih i malih dimenzija, te se u većini slučajeva radi o kratkim, oštrim urezima. Urezivanje duljih, kontinuiranih linija pomoću nekog oštrog instrumenta može se povezati sa posudama nešto finije fature, uz par iznimaka koje su ranije spomenute. Posude većih dimenzija, kao što su lonci, očito su rjeđe bili ukrašeni ovom tehnikom obzirom da je pronađena samo nekolicina ulomaka. Navedeni primjeri ukrašeni su isključivo urezivanjem kontinuiranih linija pomoću nekog tupog instrumenta.

6.5. Tehnika ubadanja

Ukrasi izvedeni tehnikom ubadanja nekim šiljatim instrumentom prilično su rijetka pojava na keramičkim posudama sa Konjevrata. Sveukupno se radi o 5% od ukupnog broja ukrašenih keramičkih nalaza. Glavna karakteristika ove tehnike je ubadanje oštrog, šiljatog instrumenta u površinu stijenke, što u kombinaciji sa malim dimenzijama ukrasa pridonosi elegantnijem izgledu posude. Ovoj skupini pripisala sam isključivo one ukrase čija je dubina veća u odnosu na širinu. Sami ukrasi mogu biti komponirani tako da tvore određene motive (T. XXI, 5; T. XXII, 1) koji prekrivaju površinu posude bez nekog vidljivog pravila (T. XXI, 7) ili

⁷⁷ D. Vujević, 2009.

⁷⁸ M. Mendušić, 2005, 90.

su raspoređeni u pravilne nizove (T. XXI, 3 – 4, 6). Najčešće se radi o potonjoj vrsti komponiranja ukrasa, točnije, o pravilnim nizovima uboda, kojima je teško odrediti orijentaciju zbog istovjetnosti pojedinačnih uboda.

Posebno su zanimljivi primjerci na kojima su korišteni različiti dijelovi jednog ili više različitih instrumenata prilikom ubadanja. Najčešće je svaka vrsta ukrasa nizana u pravilne horizontalne ili vertikalne redove (T. XXII, 3). Pojedini primjeri mogu upućivati na korištenje neke vrste češlja ili sličnog instrumenta koji ostavlja jednolične tragove u nizu (T. XXII, 2). Zanimljivu kompoziciju sadrži ulomak kojemu glavninu ukrasa čine dvije široke trake sastavljene od četiri niza paralelnih uboda (T. XXII, 1). Čini se kako su korištena najmanje dva različita instrumenta, jedan koji ostavlja zaobljene ubode, te drugi čiji su otisci četvrtasti. Dinamičnosti kompozicije je pridonio drugačiji intenzitet prilikom ubadanja, čime su dobiveni plići i dublji ubodi. Također, ubodi su gusto zbijeni ili razdvojeni, što stvara različite varijacije nizova. Prazni međuprostor traka popunjava osamljeni niz sitnih uboda, koji je naglo prekinut kada se trake počinju približavati jedna drugoj. U jednome dijelu, može se uočiti kako donju, dijagonalnu traku naglo prekida vertikalni niz uboda, izveden znatno grubljim ubadanjem uz pomoć nekog instrumenta većih dimenzija. Istim instrumentom izveden je još jedan manji vertikalni niz uboda na samome dnu sačuvanog ulomka. Ipak, teško je zaključiti kakvu cjelinu sačinjavaju ovi ukrasi, obzirom da je sačuvan samo njezin manji dio. Još jednu zanimljivu kompoziciju sadrži ulomak na kojemu se čini kako su ubodi poslagani u nepravilne koncentrične kružnice (T. XXI, 5).

Ova vrsta ukrašavanja ne može se povezati s određenim tipom posude jer se javlja na posudama grublje i finije fature te debljih i tanjih stijenki. Obrazac se može uočiti jedino kod precizno izvedenih uboda izrazito malih dimenzija koji se povezuju isključivo sa posudama malih dimenzija i tankih stijenki. S druge strane, nasumični, nepažljivije izvedeni ubodi češće se opažaju na posudama debljih stijenki i nešto grublje fature.

6.6. Ostali načini ukrašavanja

U skupu ukrašenih keramičkih nalaza sa Konjevrata, nalazi se nekolicina motiva i tehnika ukrašavanja koja se ne mogu svrstati u neku od pet prethodno obrađenih kategorija. Za pojedine ukrase je teško odrediti i način njihovog izvođenja.

Na prvoj skupini ulomaka, mogu se uočiti grubo izvedeni otisci koji prodiru duboko u stijenku posude. Otisci su izuzetno gusto zbijeni a u nekim dijelovima nalikuju i brazdastom ukrasu (T. XXIII, 1 - 2). Ukas na slijedećem primjeru je nešto pažljivije izveden, te su dobivene pravilne trake udubljenog ukrasa (T. XXIII, 3). Na svim primjerima, duboki otisci su rezultirali i djelomičnim reljefnim ukrasom, obzirom da se površina stijenke oko utisnutog ukrasa uzdiže. Zbog velikog broja mogućnosti, ne može se odrediti kojim su instrumentom izvedeni ukrasi ove vrste.

Tehnikom povlačenja nekog instrumenta po površini stijenke posude ukrašena su samo tri ulomka, te je iz tog razloga uklopljena u skupinu ostalih načina ukrašavanja. Ukrašavanje se vršilo plitkim utiskivanjem određenog instrumenta te zatim povlačenjem tog instrumenta par milimetara do jednog centimetra (T. XXIII, 4 - 6). Teško je odrediti o kojem se instrumentu radi, no jedna od mogućnosti su zubi preživača, što je i potvrdio provedeni eksperiment (Sl. 16). Na slijedećem primjeru, ukas je mogao biti izveden povlačenjem poledine narebrene školjke (T. XXIII, 8). Ukas se sastoji od pravilnih, paralelnih linija koje odgovaraju morfologiji školjaka, što je također potvrđeno eksperimentom (Sl. 16).

Slika 16. Primjeri ukrašavanja povlačenjem životinjskih zubi i poledine školjke (foto: M. Korić)

Još jedna vrsta ukrasa koju valja spomenuti sastoji se od horizontalnih nizova ovalnih, rebrastih otisaka, koji nalikuju onima izvedenim utiskivanjem kućice puža (T. XXIII, 7). Ulomci keramičkih posuda sa sličnim ukrasom otkriveni su i na obližnjem nalazištu u Pokrovniku.⁷⁹

⁷⁹ Z. Brusić, 2008, T. XXIV, 1; T. XXX, 5; T. XXXV, 1.

7. Rasprava

Keramička građa s Konjevrate sasvim se uklapa u cjelokupnu sliku ranog neolitika na području Dalmacije i zaleđa. Na to upućuju rezultati tehnološke, te stilske – tipološke analize koji se mogu usporediti sa pojedinim nalazištima koja pripadaju *impresso* kulturi. Proces izrade keramičkih posuda relativno je ujednačen na širokom području, što su potvrdile mineraloške i petrografske analize koje je provela Spataro.⁸⁰ Lokalni izvori gline iskorištavani su na svim analiziranim nalazištima s obje strane Jadranskog mora. Namjerno dodavane primjese glini uglavnom se sastoje od smrvljenog vapnenca i/ili kalcita. Tehnološka analiza građe s Konjevrate, pokazala je kako se vjerojatno radi o pečenju keramike na otvorenom ognjištu ili u jami, gdje su se rijetko mogle postići izrazito visoke temperature. Na to upućuju boje površina posuda koje se mogu povezati s nepotpunim oksidacijskim procesom. Isto tako, različite nijanse boja na pojedinim ulomcima ukazuju na neujednačenu izloženost vatri. Slične karakteristike fature mogu se uočiti na većini istraženih nalazišta ranog neolitika na području Dalmacije i zaleđa.⁸¹

Tipološke karakteristike omogućuju nam detaljnije sagledavanje razvojnih faza ranog neolitika, obzirom da se određeni oblici pojavljuju u različitim trenucima. Konične zdjele i lonci ovalnih i jajolikih oblika, poznati su još od prve faze,⁸² te se gotovo nisu mijenjali kroz čitavo trajanje ranog neolitika na području Dalmacije i zaleđa. S druge strane, pojedini oblici mogu se povezati tek sa kasnijom, razvijenom fazom ranog neolitika, kao primjerice bikonične zdjele. Uz Konjevrate, ova vrsta posuda zabilježena je samo na nekolicini nalazišta ranog neolitika,⁸³ te postaje karakterističan tipološki oblik za razdoblje srednjeg neolitika.⁸⁴ Nalazi ovog tipa predstavljaju važnu indikaciju kontinuiteta korištenih oblika u prijelazu iz jedne kulture u drugu. Isto tako predmeti karakteristični za kraći period unutar jedne kulture, olakšavaju nam kronološko određivanje pojedinih skupova nalaza. Jednak je slučaj i sa visokim cilindričnim

⁸⁰ M. Spataro, 2002.

⁸¹ Neka od njih su: Crno Vrilo (B. Marijanović, 2009, 63 – 64), Smilčić (Š. Batović, 1966, 56 – 57), Pokrovnik (Z. Brusić, 2008, 38; K. Horvat, D. Vujević, 2017, 51), Vrbica (Z. Brusić, 1995, 4), Ravlića pećina (B. Marijanović, 2012, 42) i Hateljska pećina (B. Marijanović, 2000, 73).

⁸² Š. Batović, 1979, 500.

⁸³ Š. Batović, 1966, T. XXVI, 2, 4; K. Horvat, 2015a, T. 4, 4; Z. Brusić, 2008, T. XIII, 4; B. Čečuk, D. Radić, 2005, T. 23, 3.

⁸⁴ J. Korošec, 1959, T. XLIX, 4, T. L, 1 – 2, T. LXXVI, 4, T. LXXXIV, 5 – 7, T. LXXXVI, 1 – 3, T. LXXXVII, 3; Š. Batović, 1960, sl. 3; 1976, sl. 3.1; 1979, 541, T. LXXXIV; K. Horvat, D. Vujević, 2017, T. 8, 3 – 7; B. Marijanović, K. Horvat, 2016, T. 5, 5; D. Vujević, K. Horvat, 2012, T. VII, 1 – 2.

nogama koje također predstavljaju rijedak nalaz u ranom neolitiku,⁸⁵ a ustaljeni su dio keramičkog inventara srednjeg neolitika.⁸⁶ Pojedini tipovi nalaza, kao primjerice prstenasta dna, nešto su češći u ranom neolitiku na području Dalmacije i zaleđa, no valja naglasiti kako su oni ipak odlika razvijene faze *impresso* kulture.⁸⁷

Posebno se treba osvrnuti na ranije spomenutu posudu sa uvučenim gornjim dijelom koji blago prelazi u kratki cilindrični vrat. Ovaj način oblikovanja vrata može se djelomično povezati sa takozvanim butama, koje su otkrivene na nekolicini nalazišta ranog neolitika.⁸⁸ Radi se o loptastim posudama sa suženim dnom i višim cilindričnim vratom. No, za razliku od navedenih primjera, vrat posude sa Konjevrata je puno niži te je prijelaz u trbuh nešto izraženiji, posebno s unutrašnje strane stijenke. Teško je utvrditi da li se zaista radi o nekoj vrsti bute, no takav način oblikovanja gornjeg dijela posude zasigurno ne pripada učestalim oblicima ranog neolitika, zbog čega joj analogije u dosad poznatom keramičkom repertoaru ranog neolitika nije moguće pronaći.

Navedene tipološke karakteristike keramičke građe upućuju na zaključak kako se radi o već razvijenoj fazi *impresso* kulture. No, kako bi se upotpunila slika o keramičkoj produkciji u Konjevratima, važno je sagledati pojedine aspekte povezane sa tehnikama ukrašavanja i nastalim motivima.

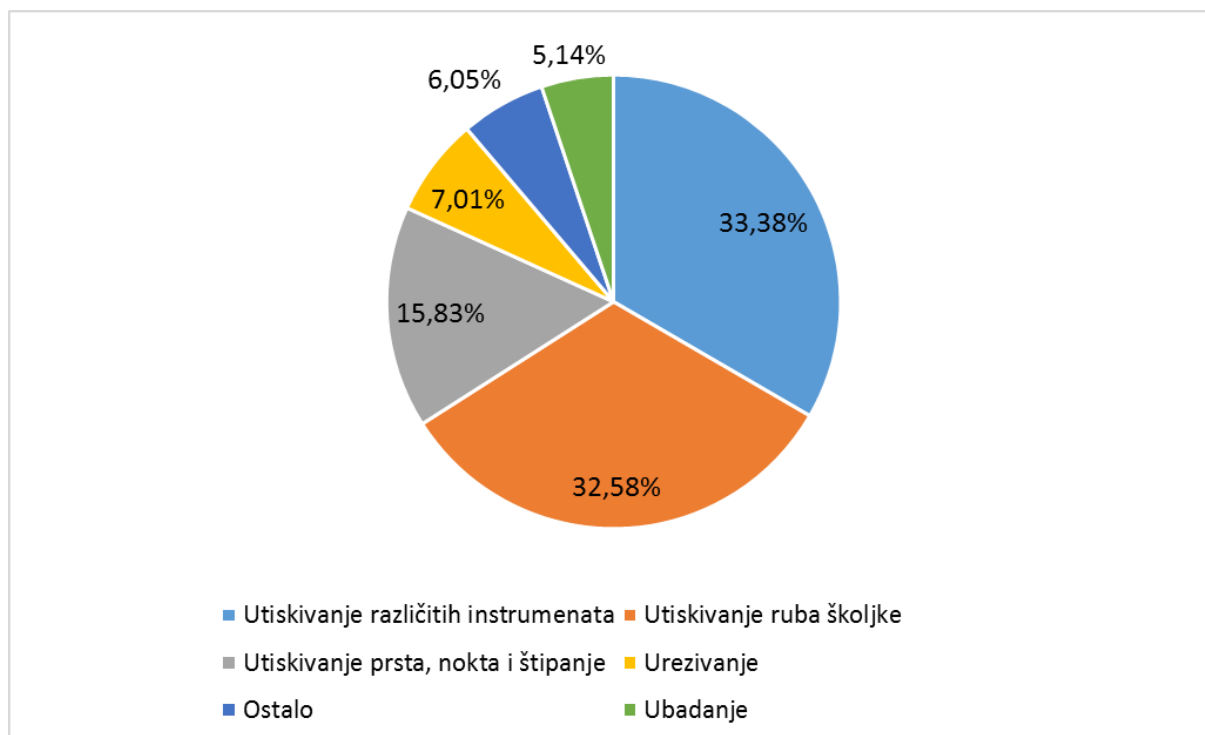
Kada se u obzir uzmu svi ukrašeni ulomci keramike, podjednako prevladavaju dvije tehnike ukrašavanja. Sa 33,38% zastupljeno je utiskivanje različitih instrumenata, dok je ukras izveden utiskivanjem ruba školjaka prisutan na 32,58% obrađenog materijala. Nakon njih slijedi utiskivanje prsta, nokta i štipanje, dok su urezivanje, ubadanje i ostali načini ukrašavanja zastupljeni u manjoj količini (Sl. 17).

⁸⁵ Osim navedenog, jedini takav primjer cilindrično oblikovane noge otkriven je na nalazištu u blizini Vrcelja (K. Horvat, 2015a, T. 6, 6). U Pokrovniku se nalazi sličan ulomak noge, no puno niži od spomenutih primjera. (Z. Brusić, 2008, T. XX, 1).

⁸⁶ D. Vujević, K. Horvat, 2012, sl. 7; J. Korošec, 1959, T. LXXXIII, 4, T. LXXXVIII, 3, T. XCIV, T. XCVI; Š. Batović, 1962, Sl. 20, 7, Sl. 29 – 30; 1979, sl. 25, 8; Z. Brusić, 2008, T. XIV, 19, T. XXIII, 31.

⁸⁷ Š. Batović navodi kako je otkriven jedan primjerak prstenastog dna iz najranije faze ranog neolitika u Zelenoj pećini, no nema pouzdane stratigrafske podatke pa ga je teško prihvatiti kao pojavu tog vremena, posebice ako se uzme u obzir da je jedini takav primjerak. Prstenasta dna se pojavljuju u II. fazi ranog neolitika te su nešto češća u posljednjoj fazi. (Š. Batović, 1979, 500 – 504.); Š. Batović, 1966, 59 – 60, T. XXVI, 5, T. XXXVIII 7, 11, 12, 14; B. Marijanović, 2009, T. XXIV, 2 – 3; Z. Brusić, 2008, T. VIII, 15; T. XIV, 8.

⁸⁸ B. Marijanović, 2000, T. VI, 6; 2009, T. XXI, 1; A. Benac, 1957a, sl. f – 1.

Slika 17. Postotak zastupljenosti tehnika ukrašavanja na nalazištu

Sve navedene tehnike ukrašavanja uobičajena su pojava ranog neolitika na području Dalmacije i njezinog zaleđa. Ipak, unutar fundusa nalaza svakog lokaliteta uočavaju se određene varijacije kod motiva i kompozicija. Ova činjenica nije iznenađujuća obzirom na to da ukrašavanje keramičkih predmeta zahtijeva određenu dozu individualnosti. Potpuno kanonizirani ukrasni sustav ne može se ni očekivati na nekom većem području, iz razloga što pojedinac ima određenu dozu slobode u svom radu. Tome u prilog idu pojedini primjeri sa Konjevrate, kao što je to ulomak kojeg karakterizira gusto utiskivanje nekog instrumenta kako bi se dobile svojevrsne udubljene trake (T. XXIII, 3). Ovaj način ukrašavanja nema analogija među ostalim istraženim nalazištima ranog neolitika na području Dalmacije i zaleđa. Možda bi bilo moguće povezati ga sa ukrasima na nekom drugom području, ali smatram kako za to nema potrebe te da se radi o osobnom likovnom izričaju pojedinca.

Utiskivanje različitih instrumenata, s druge strane, ustaljena je pojava ranog neolitika, te je bogato zastupljena tehnika među skupom ukrašenih keramičkih nalaza pojedinih lokaliteta.⁸⁹ U prilog velikoj zastupljenosti ovog načina ukrašavanja ide činjenica što obuhvaća niz različitih korištenih instrumenata koje jednostavno nismo u mogućnosti identificirati. Kada bi se ova tehnika podijelila na skupine prema korištenim instrumentima, kao što je to slučaj sa

⁸⁹ Z. Brusić, 1995, 6; A. Benac, 1957a, 68; 1957b, 30; K. Horvat, D. Vujević, 2017, 52; B. Marijanović, 2000, 76; 2005, 31; 2012, 42.

utiskivanjem ruba školjaka ili utiskivanjem prsta i nokta, ukupna slika bi zasigurno bila drugačija. Nažalost, zbog prevelikog broja opcija, jednostavno nije moguće odrediti koji je instrument korišten za izvedbu svakog pojedinog ukrasa.

Utiskivanje ruba školjaka je prilično lako prepoznati zbog svog karakterističnog glatkog ili narebrenog lučnog oblika, ovisno o korištenoj vrsti školjke. Potrebno se osvrnuti na problem pribavljanja školjaka koje su korištene za ukrašavanje keramičkih posuda, ali primarno i za konzumaciju. Konjevrate su udaljene oko 15 kilometara od morske obale, no prema broju keramičkih ulomaka koji su ukrašeni utiskivanjem ruba i drugih dijelova različitih školjaka, očito je kako im ova udaljenost nije predstavljala neki veći problem. Potvrdu tome nalazimo i na pojedinim nalazištima na području Dalmacije koja su udaljena više od 10 kilometara od morske obale, a sadržavaju ukrase izvedene korištenjem školjaka.⁹⁰ Također, valja spomenuti i nekolicinu nalazišta u Hercegovini, gdje utiskivanje ruba školjaka predstavlja rijetkost ali nije i u potpunosti odsutno. Nekolicina keramičkih ulomaka sa ukrasom izvedenim utiskivanjem ruba narebrenih školjki otkriveno je na nalazištu Crvena Stijena kod sela Petrovići u zapadnoj Crnoj Gori.⁹¹ Ovi nalazi bili su usamljena pojava u unutrašnjosti, sve do otkrića Ravlića pećine⁹² u zapadnoj Hercegovini na izvoru Tihaljine i Hateljske pećine⁹³ u blizini Stoca, gdje se također pojavljuju ulomci keramičkih posuda ukrašeni utiskivanjem ruba školjaka. Prema navedenim primjerima, možemo utvrditi kako udaljenost od morske obale nije predstavljala problem pri dobavljanju školjaka, čak i onim nalazištima koja su i na puno većoj udaljenosti.

Tehnike utiskivanja prsta, nokta i štipanja su veoma jednostavnog karaktera, za njihovu izvedbu nije potreban nikakav dodatan alat, kao primjerice za utiskivanje školjaka ili nekog određenog i unaprijed pripremljenog instrumenta. Sama činjenica da nije potrebna prethodna priprema materijala, osim naravno same gline i keramičarevih ruku, omogućila je da se ova tehnika koristi na relativno širokom području – cijeloj obali Mediterana gdje je i definirana *impresso* kultura, ali i u unutrašnjosti Balkanskog poluotoka, kao primjerice u Starčevo - Körös kulturnom kompleksu.⁹⁴

Premda se tehnika urezivanja uočava na brojnim nalazištima ranog neolitika na području Dalmacije i zaleđa, gotovo uvijek je jedna od rjeđe zastupljenih tehnika ukrašavanja.⁹⁵ Iznimku

⁹⁰ Z. Brusić, 1995; Z. Brusić, 2008; Š. Batović, 1966; K. Horvat, 2015a; M. Savić, 2012.

⁹¹ A. Benac, 1957b, T. VI 1-3.

⁹² B. Marijanović, 2012, T. II, 4-6; T. 3, 1-2; T. VII, 3-6.

⁹³ B. Marijanović, 2000, 107 – 108.

⁹⁴ A. Benac, 1957a, 71; Š. Batović, 1966, 110 – 118.

⁹⁵ Neka od nalazišta na kojima su pronađeni ulomci keramike koji sadrže ovu vrstu ukrašavanja su: Vrcelji (K. Horvat, 2015a, 21); Smilčić (Š. Batović, 1966, T. XL, 8; LXXV, 1 – 2; T. LXXVI, 2 – 6, 8); Nin (Š. Batović,

predstavlja nalazište u Zemuniku gdje je ona dominantna, no nalazi keramike *impresso* kulture pripisani su samom kraju ranog neolitika.⁹⁶ Prema navedenim nalazištima, može se zaključiti kako se tehnika urezivanja koristila kroz cijelo razdoblje ranog neolitika na izrazito velikom području. S druge strane, ukras izveden *a tremolo* tehnikom nije tako čest, te je karakterističan za posljednju fazu ranog neolitika, iako se rjeđe susreće i nešto ranije.⁹⁷ Dosadašnjim istraživanjima ova vrsta ukrasa otkrivena je na nekolicini nalazišta kasne faze ranoga neolitika kao što su Zemunik,⁹⁸ Škarin Samograd,⁹⁹ Pokrovnik,¹⁰⁰ Crno Vrilo,¹⁰¹ Spila u Perastu¹⁰² te Ravlića pećina.¹⁰³ Važno je napomenuti kako pojedini autori razlikuju klasične ukrase izvedene *a tremolo* tehnikom od sličnih ukrasa izvedenih utiskivanjem. Naime, razliku čini istovjetnost i pravilnost ukrasa izvedenih utiskivanjem nekog instrumenta, vjerojatno školjke manjih dimenzija, u odnosu na ukrase izvedene urezivanjem. Takvi primjeri su otkriveni na nalazištu u Pokrovniku,¹⁰⁴ gdje se javljaju oba tipa ukrasa, te u Veloj Spili¹⁰⁵ na Korčuli gdje potpuno izostaje klasični *a tremolo* ukras. Ranije spomenuti ulomak koji sadrži ukras izveden utiskivanjem nenarebrane školjke u pravilnim cik – cak nizovima izrazito malih dimenzija, može se najbliže povezati sa pojedinim nalazima iz Pokrovnika.¹⁰⁶

Tehnika ubadanja uobičajena je za rani neolitik na području Dalmacije i zaleđa, pa tako primjere slične onima sa Konjevratu nalazimo na Crnom Vrilu,¹⁰⁷ Smilčiću,¹⁰⁸ Vrbici kraj Bribira,¹⁰⁹ Pokrovniku,¹¹⁰ Veloj Spili na Korčuli,¹¹¹ Markovoj špilji na Hvaru¹¹² i Ravlića

1966, 85); Pokrovnik (Z. Brusić, 2008, T. XI, 10; T. XII, 1 – 2, 7, 9 – 10; T. XVIII, 5; T. XXVIII, 4; T. XXXII, 3, 5 – 6; T. XLII, 7); Vrbica (Z. Brusić, 1995, T. 19, 6; T. 24, 3); Crno Vrilo (B. Marijanović, 2008, T. XXXII, 4; T. XXXIII; T. XXXIV; T. XXXV; T. XXXVII); Zemunica (R. Šošić Klindžić, *et al.*, 2015, 18); Vela Spila na Korčuli (B. Čečuk, D. Radić, 2005, T. 19); Gudnja (B. Marijanović, 2005, T. III, 4); Crvena Stijena (Š. Batović 1979, T. LXXIV, 12); Ravlića pećina (B. Marijanović, 2012, T. III, 4 – 5; T. IV, 1 – 3; T. VIII, 1 – 2); Hateljska pećina (B. Marijanović, 2000, T. IX, 4; T. XIV, 3).

⁹⁶ B. Marijanović, K. Horvat, 2016, 56; T. 4, 2 – 6.

⁹⁷ Š. Batović (1966, 61) spominje *a tremolo* ukras u Smilčiću kojeg smješta u II. razvojnu fazu ranog neolitika, iako napominje kako su ti primjeri izuzetno rijetki.

⁹⁸ B. Marijanović, K. Horvat, 2016, 52.

⁹⁹ Š. Batović, 1966, 86 – 87.

¹⁰⁰ Z. Brusić, 2008, 42.

¹⁰¹ B. Marijanović, 2009, 85.

¹⁰² Č. Marković, 1985, 22.

¹⁰³ B. Marijanović, 2012, 42.

¹⁰⁴ Z. Brusić, 2008, 42.

¹⁰⁵ B. Čečuk, D. Radić, 2005, 77.

¹⁰⁶ Z. Brusić, 2008, T. XVII, 10; T. XCIII, 1.

¹⁰⁷ B. Marijanović, 2009, T. XXXIX; T. XL.

¹⁰⁸ Š. Batović, 1966, T. XXVIII, 9; T. XXXIII, 1; T. XLI, 1, 6; T. XLV, 1 – 2; T. XLIX, 4.

¹⁰⁹ Z. Brusić, 1995, T. 21.

¹¹⁰ Isti, 2008, T. XXXVI, 4 – 6; T. XLI, 2; T. XLIII, 1; T. LXII, 8; T. LXXXV, 5 – 6.

¹¹¹ B. Čečuk, D. Radić, 2005, T. 15; T. 17, 6.

¹¹² Š. Batović, 1979, 499.

pečini.¹¹³ Na temelju navedenih nalazišta, koja pripadaju različitim razvojnim fazama ranog neolitika, nije moguće ovaj način ukrašavanja ograničiti na kraći vremenski period, kao što je to slučaj kod primjerice *a tremolo* ukrasa. Također, teško je odrediti koliki postotak ukupnog broja ukrašene keramike je zastupljen unutar ove tehnike na pojedinim nalazištima. Razlog tome je što pojedini autori ne razdvajaju ovaj način ukrašavanja od utiskivanja različitih instrumenata ili jednostavno ne donose statistički odnos pojedinih tehnika ukrašavanja.

Kada se uzme u obzir cjelokupna slika ukrašenih keramičkih predmeta iz Konjevratima, može se primijetiti kako su zastupljene tehnike karakteristične za sve faze ranog neolitika na području Dalmacije i zaleđa. S druge strane, određeni motivi osobitost su tek posljednje faze, kada pojedini dekorativni elementi počinju graditi kompleksnije kompozicije. Ovaj način ukrašavanja, svojevrsni je uvod u dekorativni sustav srednjeg neolitika, kojeg između ostalog karakteriziraju i motivi trokuta.¹¹⁴ Iako rijetki, na Konjevratima se mogu uočiti pojedini primjeri koji sadržavaju otiske ili ureze slagane u veće geometrijske kompozicije. Još jedna pojava se može povezati sa razdobljem kasne faze ranog neolitika, a to je tendencija ka zonalnom ukrašavanju. Početkom ranog neolitika ukras najčešće pokriva cjelokupnu površinu posude,¹¹⁵ dok se vremenom opseg ukrasa smanjuje i smješta u friz koji pokriva samo dio posude. U srednjem neolitiku ta pojava postaje jedna od glavnih odrednica kulture, što je posvjedočeno na pojedinim nalazištima.¹¹⁶ Ove poveznice nam predstavljaju važnu indikaciju kontinuiteta ranog i srednjeg neolitika na području Dalmacije, kao i uvid u postepeni razvoj ukrasnog sustava.

Odnos ukrašene i neukrašene keramike na nalazištu u Konjevratima je gotovo identičan. Ako se neodredivi ulomci ne uzmu u obzir, neukrašena keramika je nešto zastupljenija sa samo 51% od ukupnog broja. Kada se pogleda šira slika kasne *impresso* kulture na istočnom Jadranu, teško je uočiti neke pravilnosti u ukupnom odnosu ukrašene i neukrašene keramike. Ipak, u novijoj literaturi se spominje takozvani horizont neukrašene keramike koji se vezuje uz razdoblje samog kraja ranog neolitika. Ova pojava uočena je na nekolicini nalazišta, kao primjerice Đurđeva Greda,¹¹⁷ Vaganačka pećina,¹¹⁸ spila Nakovana,¹¹⁹ Polje niže Vrcelja¹²⁰ te

¹¹³ B. Marijanović, 2012, T. IX, 6.

¹¹⁴ K. Horvat, D. Vujević, 2017, 55; Š. Batović, 1960, sl. 10; B. Marijanović, K. Horvat, 2012, T. 7, 4, T. 8, 2; D. Vujević, K. Horvat, 2012, T. VII, 4; J. Korošec, 1959, T. XXVI, 3, T. XLIV, 2 – 5; T. XLV, 1 – 3, Z. Brusić, 2008, T. LXXII, 1, T. LXXIV, 2.

¹¹⁵ Z. Brusić, 2005.

¹¹⁶ S. B. McClure, *et al.*, 2014, 1030; K. Horvat, D. Vujević, 2017, sl. 3, sl. 4; Š. Batović, 1960, sl. 8; 1976, sl. 3; D. Vujević, K. Horvat, 2012, T. VII, 5; ; J. Korošec, 1959, T. XXXVIII, 8; Z. Brusić, 2008, T. XLV, 1.

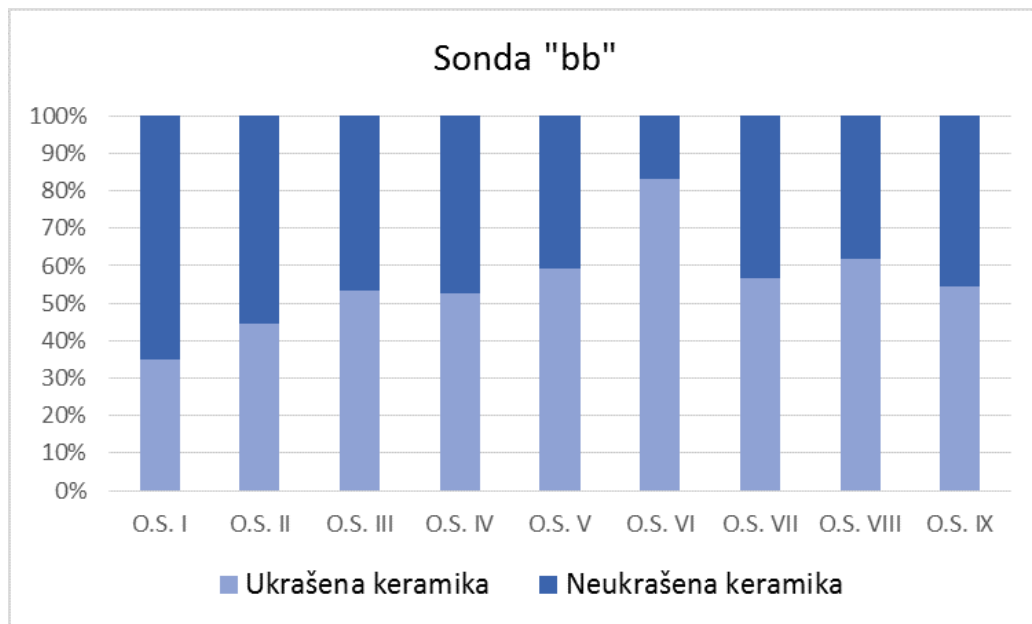
¹¹⁷ S. Forenbaher, N. Vujnović, 2013, 17.

¹¹⁸ S. Forenbaher, P. Vranjican, 1985, 8.

¹¹⁹ S. Forenbaher, T. Kaiser, 2010, 27.

¹²⁰ K. Horvat, 2015a, 24.

na obližnjem Pokrovniku, gdje se unutar jedne sonde može pratiti promjena u zastupljenosti ukrašene keramike u odnosu na neukrašenu.¹²¹ Kada se u obzir uzme samo sonda „bb“ u Konjevratima, iz koje potječe najveća količina keramičkih ulomaka, a koja je podijeljena na najviše otkopnih slojeva, može se uočiti slična situacija (Sl. 18). Ukrašena keramika dominira u donjim slojevima, dok se njezina količina postepeno smanjuje kroz gornje otkopne slojeve.

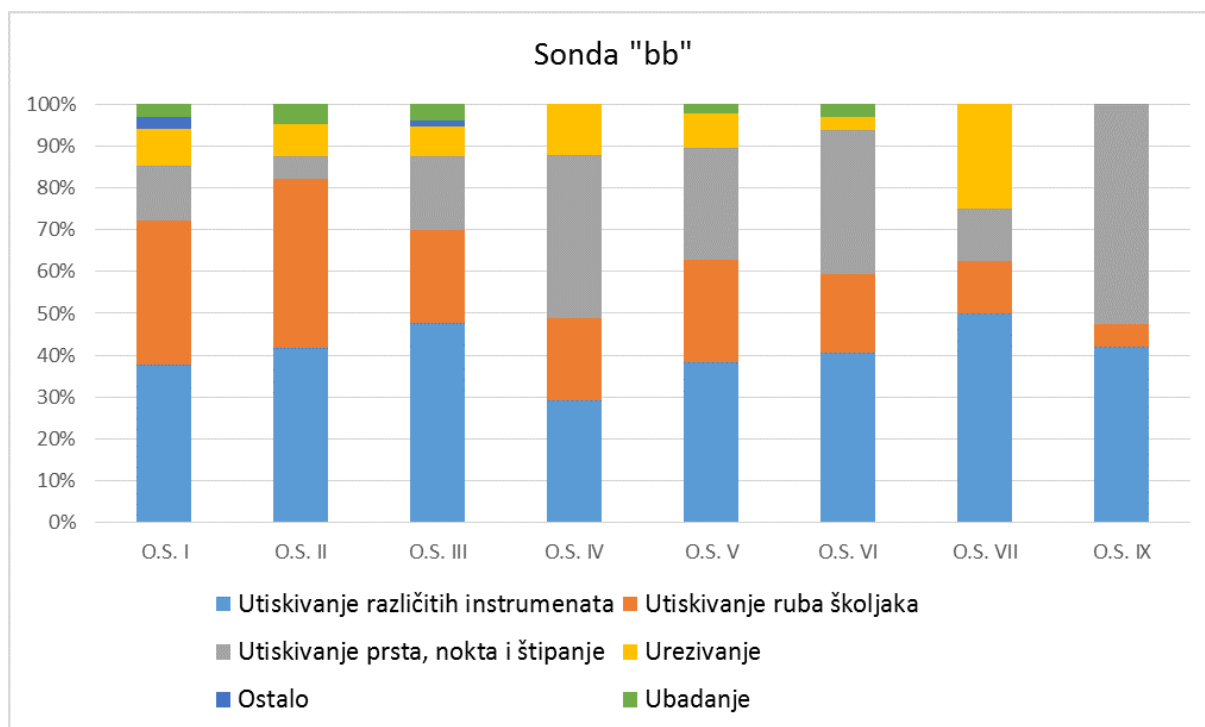
Sl. 18. Odnos ukrašene i neukrašene keramike u sondi „bb“.

Iako se na spomenutim nalazištima može pratiti veliki nerazmjer u količini ukrašene i neukrašene keramike, valja uzeti u obzir, kao što je ranije spomenuto, da se tijekom kasne faze *impresso* kulture ukras na keramičkim posudama češće koncipira u frizove koji pokrivaju samo dio vanjske površine posude, za razliku od početne faze kada je većinom prekrivena čitava vanjska površina. Ova činjenica ponekad može dovesti do pogrešnih statističkih rezultata, ako se dio ukrašene posude koji nije bio prekriven dekoracijom pripiše skupini neukrašene keramike. Na nalazištima na kojima se jasno razlikuje neukrašena, monokromna keramika, od one koja sadrži ukrase, nešto je lakše razdvojiti dvije kategorije. No, problem predstavljaju nalazišta kao Konjevrate, gdje obje vrste keramike pokazuju gotovo identične karakteristike.

Također, u skupini nalaza iz sonde „bb“ mogu se uočiti određeni uzorci u korištenju pojedinih tehnika ukrašavanja (Sl. 19). U najdubljim otkopnim slojevima prevladava utiskivanje različitih instrumenata i utiskivanje prsta, nokta i štipanje. Školjke su izuzetno

¹²¹ S. B. McClure, *et al.*, 2014, 1030.; Zanimljivo je kako na nalazištu u Pokrovniku iz istraživanja 1979. godine dominira ukrašena keramika, zastupljena sa 65% (Z. Brusić, 2008, 37), dok je prilikom novijih istraživanja 2010., 2011. i 2013. godine statistička slika bila potpuno drugačija, te je u većini neukrašena keramika sa 65% od ukupnog broja nalaza (K. Horvat, D. Vujević, 2017, 50).

rijetko korištene kako bi se izvodio ukras na posudama. U plićim otkopnim slojevima, situacija se postepeno mijenja. Utiskivanje ruba školjaka zamjenjuje utiskivanje prsta, nokta i štipanje, dok je utiskivanje različitih instrumenata podjednako zastupljeno kroz sve slojeve. Obzirom da iskopavanje nije vršeno prema stratigrafskim već arbitrarnim slojevima, nije moguće donijeti nikakve konačne zaključke. Problem predstavlja i nedostatak radio karbonskih datuma iz većeg broja slojeva koji bi pružili podatke o vremenskom okviru nalazišta, od početka do kraja trajanja naselja, te mala količina nalaza u najdubljim slojevima.

Slika 19. Zastupljenost tehnika ukrašavanja po otkopnim slojevima u sondi „bb“.

Jedini zasad dostupni radio karbonski datumi iz Konjevrata, dobiveni su u sklopu projekta „Early Farming in Dalmatia“ kada su sakupljeni uzorci sa brojnih nalazišta ranog, srednjeg te kasnog neolitika na području sjeverne Dalmacije.¹²² Novi datumi bili su prijeko potrebni kako bi se produbilo naše poznavanje neolitika ovog područja te su dobiveni vrijedni podaci o vremenskim okvirima *impresso* kulture. U svrhu određivanja kronološke pozicije nalazišta iz Konjevrata, na analizu su poslana životinjske kosti koje potječu iz sonde „bb“, istražene 1988. godine. Dobiveni datumi dali su neočekivane rezultate, obzirom da se radi o nalazištu koje sadržava isključivo keramičku građu ranog neolitika. Naime, prvi datum koji se vezuje uz otkopni sloj III pružio je vremenski raspon od 5220 – 5035 *cal* BC¹²³, dok se

¹²² S. B. McClure, *et al.*, 2014.

¹²³ (PSU-5557/UCIAMS-119838) 6175 ± 30 BP; E. Podrug, *et al.*, 2014.

stratigrafski mlađi uzorak, iz površinskog otkopnog sloja I datira u vrijeme između 5630 – 5535 cal BC.¹²⁴ Obzirom da se datumi ostalih nalazišta ranog neolitika mogu grupirati u razdoblje između 6000 i 5300 g. pr. Kr.,¹²⁵ očigledno je kako mlađi datum iz Konjevratu pripada srednjem neolitiku, no nalazi koji bi to poduprli nisu otkriveni. Nekoliko objašnjenja je ponuđeno za ovu problematiku: postojanje srednje neolitičkog nalazišta u blizini ili čak tradicija *impresso* kulture koja se nastavlja u razdoblju srednjeg neolitika,¹²⁶ što je posvjedočeno na zapadnoj obali Jadrana.¹²⁷ U prilog potonjem ide slična situacija u Pokrovniku, gdje su prilikom istraživanja 2006. godine, u istim stratigrafskim slojevima zabilježeni nalazi *impresso* kulture zajedno sa karakterističnom danilskom i *figulina* keramikom.¹²⁸ Datum za sloj u kojem se nalazi najveća količina materijala navedenih stilova, gotovo je identičan mlađem datumu iz Konjevratu.¹²⁹ Postoji mogućnost da se tradicija ukrašavanja keramičkih posuda *impresso* kulture zadržala nekoliko stoljeća duže, no ipak, nedostatak materijala koji bi se mogao pripisati klasičnoj danilskoj kulturi, otežava donošenje takvih zaključaka. Kako bi se razriješila problematika, potrebne su analize na uzorcima iz pouzdanog konteksta i novijeg istraživanja, te veći broj sličnih datuma i tradicije na drugim nalazištima.

Problem prijelaza iz ranog u srednji neolitik može se pobliže promotriti na pojedinim nalazištima koja sadržavaju naslage iz oba razdoblja. Pećinska nalazišta te vrste su prilično brojna,¹³⁰ no ona nam ne omogućavaju detaljnije sagledavanje razvojnih procesa jer se najčešće radi o kratkotrajnom zadržavanju zajednica.¹³¹ S druge strane, nalazišta na otvorenom se češće mogu povezati s trajnijim naseljavanjem. Do danas, poznata je nekolicina takvih nalazišta na kojima se može promatrati vertikalni stratigrafski odnos ranog i srednjeg neolitika. Najbolji primjer je nalazište u Pokrovniku, gdje su prilikom novijih istraživanja izdvojeni i radio karbonski datirani pojedini slojevi. Posebno je važan već spomenuti sloj, koji sadrži materijalnu kulturu ranog i srednjeg neolitika, te datum koji upućuje na nešto duže trajanje *impresso* kulture. Od ostalih nalazišta, može se izdvojiti položaj Koinka kraj Sikova,¹³² gdje su također utvrđene obje faze neolitika. Stratigrafski mlađe slojeve srednjeg neolitika nije bilo

¹²⁴ (PSU-5291/UCIAMS-116203) 6655 ± 25 BP; E. Podrug, *et al.*, 2014.

¹²⁵ S. Forenbaher, T. Kaiser, P. Miracle, 2013, 604; S. B. McClure, *et al.*, 2014, 1035.

¹²⁶ S. B. McClure, *et al.*, 2014, 1028.

¹²⁷ J. Robb, 2007, 170.

¹²⁸ S. B. McClure, *et al.*, 2014, 1035.

¹²⁹ Za SJ 10 u sondi D u Pokrovniku dobiven je datum 5220 – 5055 cal. BC. (S. B. McClure, *et al.*, 2014, Table 1.

¹³⁰ Neka od njih su: Vela Spila na Korčuli (B. Čečuk, D. Radić, 2005), Gudnja (B. Marijanović, 2005), Nakovana (S. Forenbaher, T. Kaiser, 2010), Spila u Perastu (D. Srejšević, *et al.*, 1974), Odmut (Č. Marković, 1985), Vaganačka pećina (S. Forenbaher, P. Vranjican, 1985), Jamina Sredi (V. Mirosavljević, 1959) te Škarin Samograd koji treba uzeti s rezervom jer se radi o prilično nesigurnoj stratigrafskoj slici (B. Marijanović, 2007, 8).

¹³¹ B. Marijanović, 2007, 30.

¹³² N. Čondić, 2013.

moguće precizno odijeliti od naslaga koje pripadaju ranom neolitiku, zbog nepostojanja sterilnog sloja koji bi ih razdvajao. Iako nije moguće odrediti da li se radi o naseljavanju bez prekida ili samo kratkotrajnom hijatusu, ova činjenica pruža potencijale za detaljnije sagledavanje odnosa navedenih kultura, posebice prijelaz i razvoj iz jedne u drugu. Slična je situacija na nalazištu Kargadur kraj Ližnjana, gdje su otkriveni slojevi ranog i srednjeg neolitika u vertikalnom odnosu, no nije moguće odrediti radi li se o dužem ili kraćem hijatusu između dvaju faza naseljavanja.¹³³ Na Smilčiću su relativno dobro poznate sve faze neolitika, posebice rani i srednji, no teško je govoriti o bilo kakvim vremenskim i prostornim odnosima navedenih razdoblja zbog nedostatka radio karbonskih datuma. Pojedina ostala nalazišta, kao primjerice Zemunik,¹³⁴ Danilo,¹³⁵ Barice u Benkovcu¹³⁶ i Krivače,¹³⁷ sadrže manju količinu nalaza ranog neolitika koju je teško dovesti u odnos sa kasnijim razdobljem. Sustavna istraživanja višeslojnih nalazišta, te veća količina preciznih radio karbonskih datuma, mogli bi pomoći pri detaljnijem sagledavanju karaktera prijelaza iz ranog u srednji neolitik, a time i odgovoriti na pojedina pitanja o razvoju keramičkih stilova koji su usko vezani za kulturno određivanje.

Stilsko – tipološka analiza keramičkog materijala pruža nam brojne informacije, zastupljenost pojedinih vrsta predmeta i ukrasa, te njihov razvoj kroz vrijeme. Time možemo odrediti relativno – kronološku pripadnost skupa nalaza pomoću usporedbe sa već poznatim nalazištima istog razdoblja. Ipak, ove vrste analiza nisu dovoljne za poznavanje drugih aspekata ranog neolitika. Keramički predmeti nam mogu pružiti brojne informacije, od prikupljanja sirovina i tehnologije proizvodnje do načina upotrebe gotovih predmeta. Mineraloške i petrografske analize omogućavaju nam produbljivanje znanja o izradi keramike i s tim povezanim iskorištavanjem glinenih resursa. Analize koje je provela Spataro¹³⁸ pokazale su kako se radi isključivo o lokalnim ležištima, što nam pruža uvid u odnos rano neolitičkih zajednica i prirodnog okoliša. Važan dio procesa izrade keramičkih predmeta je dodavanje različitih primjesa glini, te nam njihovo određivanje može pomoći u razumijevanju pojedinih tehnoloških aspekata. Toplinska vodljivost posude ovisi o količini mineralnih primjesa,¹³⁹ dok primjerice, organske primjese sprječavaju stezanje gline prilikom sušenja ali i povećavaju poroznost posude nakon pečenja.¹⁴⁰ Proces pečenja keramičkih predmeta još uvijek je relativno

¹³³ D. Komšo, 2007, 233 – 235.

¹³⁴ B. Marijanović, K. Horvat, 2016.

¹³⁵ J. Korošec, 1958, 1959.

¹³⁶ M. Savić, 2012.

¹³⁷ Š. Batović, 1976.

¹³⁸ M. Spataro, 2002.

¹³⁹ A. Hein, *et al.*, 2009, 17 – 18.

¹⁴⁰ S. M. West, 1992, 53; M. Spataro, J. Meadows, 2013, 69.

nepoznat na području Dalmacije i zaleđa. Nedostatak otkrivenih keramičarskih peći upućuje na zaključak kako se taj proces odvijao na otvorenim ognjištima ili u jamama. Pojedine karakteristike keramičkih predmeta, kao primjerice boja površine i stijenki, potvrđuju kako se radi o niskim temperaturama prilikom pečenja, što se uklapa u navedenu pretpostavku. U tom pogledu, eksperimentalna arheologija nam može pružiti brojne informacije, od dosegnutih temperatura do vremenskog trajanja procesa pečenja. Cilj izrade keramičkih predmeta je njihova kasnija upotreba, o čemu je dosad bilo vrlo malo riječi. Novije analize organskih ostataka na površinama posuda, polako postaju standard prilikom obrade keramičke građe pojedinih nalazišta.¹⁴¹ Ostaci lipida biljnog ili životinjskog podrijetla, među kojima se mogu razlikovati lipidi preživača, nepreživača te mliječne masti, mogu nam pružiti informacije o namjeni pojedinih tipova posuda.¹⁴² Stilsko – tipološka analiza će uvijek biti potrebna pri obradi keramičke građe, no kako bi produbili naše poznavanje određenog razdoblje i iskoristili sve mogućnosti koje nam pruža ova vrsta nalaza, potrebno je upotpuniti ju s novim analizama koje nam postaju sve dostupnije.

¹⁴¹ D. Mlekuž, *et al.*, 2012; 2013.

¹⁴² M. Budja, 2014, 196.

8. Zaključak

Na današnjem stupnju istraženosti, rani neolitik predstavlja jedno od bolje osvijetljenih razdoblja prapovijesti istočne obale Jadrana. Ipak, svako novo nalazište pruža nam nova saznanja o materijalnoj kulturi. U prilog tome ide i nalazište u Konjevratima, poznato još od druge polovice prošlog stoljeća, no građa sakupljena prilikom istraživanja još uvijek nije objavljena.

Konjevrate se nalaze u zaleđu Šibenika, na prostranoj ravnici omeđenoj Mideno brdom na istoku te Orlovačom i Krtolinom na jugozapadu. Ovo područje predstavlja važnu komunikaciju obale sa zaleđem zbog dobre prohodnosti terena, te uz samo naselje i danas prolazi cesta koja spaja Šibenik sa njegovim zaleđem. Širu okolicu Konjevrata karakteriziraju pojasevi plodnih područja pogodnih za zemljoradnju, što je vjerojatno i uvjetovalo naseljavanje ovog područja u razdoblju ranog neolitika. Također, tomu je pridonijela i dobra opskrbljenost vodom. U blizini se nalazi tok rijeke Čikole, dok je uz samo naselje smještena danas presušena dolina Punčka draga, koja je vjerojatno nastala djelovanjem manje rijeke. Brojne lokve obilježavaju krajolik Dalmatinske zagore te pogoduju brojnim životinjskim vrstama, ali i pastirima prilikom napajanja stada. Izvori gline u okolini naselja omogućila su izradu keramičkih predmeta, a može se pretpostaviti kako se u blizini nalazilo i ležište kremene sirovine. Sve navedene geološke karakteristike stvorile su idealne uvjete za osnivanje naselja upravo na ovome području.

Rano neolitičko nalazište otkriveno je u središnju današnjeg naselja, na položaju uz novovjekovnu crkvu sv. Ivana Krstitelja i pripadajućeg groblja. Iako je nalazište vjerojatno godinama devastirano kopanjem grobnih mjesta, prve vijesti o keramičkim nalazima koji su se pojavili prilikom kopanja jame za grobnicu dojavljene su Muzeju grada Šibenika 1988. godine. Tadašnji kustos prapovijesne zbirke Muzeja, Marko Menđušić, proveo je višegodišnja istraživanja i otkrio brojne nalaze materijalne kulture. Osim keramičkih i kamenih artefakata, te životinjskih kostiju, otkriveni su tragovi ukopanog objekta koji pridonosi poznavanju načina života rano neolitičkih zajednica na području Dalmacije.

U ovome radu obrađena je keramička građa sakupljena tijekom svih istraživačkih kampanja, te se ukupno sastoji od 9658 ulomaka posuda i drugih predmeta. Radi se o nalazima iz istraženih sondi, slučajnim nalazima te nalazima bez konteksta. U rad je uključena i jedan koštani artefakt koji se može povezati sa procesom izrade keramičkih predmeta. Svi keramički

nalazi obrađeni su zajedno jer pokazuju veoma slične karakteristike bez obzira na kontekst. Tehnološka analiza fakture poslužila je kako bi se prikupili podaci o načinu izrade te pojedinim aspektima povezanim s procesom pečenja keramičkih predmeta. Stilsko – tipološkom analizom dobiveni su podaci o osnovnim karakteristikama keramičkih nalaza te o njihovoj relativno – kronološkoj pripadnosti. Zbog velike sličnosti svih nalaza, nije ih bilo moguće podijeliti na grubu i finu keramiku. Podjela je stoga izvršena prema prisutnosti ili nedostatku ukrasa, točnije, na ukrašenu i neukrašenu keramiku. Obje kategorije zastupljene su u gotovo jednakom omjeru.

Osnovna karakteristika keramičkog materijala sa Konjevratima je velika količina primjesa, uglavnom smrvljenog vapnenca i kalcita. Boje keramičkih posuda su raznolike, te se mogu uočiti tamno crveni, zagasito narančasti, svijetlo i tamno smeđi tonovi, pa sve do tamnijih sivih i crnih nijansi. Često se navedene boje mogu uočiti i na pojedinačnim ulomcima, što upućuje na neujednačenu izloženost vatri prilikom pečenja. Provedenim petrografskim i mineraloškim analizama, Spataro je zaključila kako su barem pojedine posude bile pečene na temperaturi ispod 500°C na temelju sačuvanih minerala, što odgovara procesu pečenja keramike na otvorenom ognjištu ili u jami. Također, bilo je moguće utvrditi kako je eksploatiran lokalni izvor gline, kao što je slučaj i na ostalim analiziranim nalazištima na istočnoj obali Jadrana.

Oblici keramičkih posuda uklapaju se u karakteristične tipove ranog neolitika na području Dalmacije i zaleđa. Zastupljene su različite vrste ovalnih i jajolikih lonaca, potom konične i loptaste zdjele, tanjuri, te zdjelice i šalice manjih dimenzija. Osim navedenih, rjeđe se javljaju bikonične zdjele koje upućuju na povezanost sa kasnijim razdobljem srednjeg neolitika, kada takav oblik postaje nešto uobičajeniji. Dna posuda su najčešće blago udubljena sa zadebljanim rubovima, rjeđe se javljaju ravno odrezana i prstenasta dna, dok su cilindrične noge zastupljene sa samo jednim primjerom. Drške posuda prisutne su u manjoj količini tipova, te tako imamo trakaste drške i manje ušice koje su mogle služiti za provlačenje konopa. Bradavičaste aplikacije su rijetka pojava u Konjevratima, dok su nešto češće perforacije na posudama. Perforacije su smještene na različitim dijelovima posuda, a povezuje ih se sa provlačenjem konopa ili izlivanjem tekućine.

Među ostalim predmetima, može se izdvojiti ulomak keramičke žlice koji predstavlja zasad jedini, sigurni takav primjerak na nalazištu ranog neolitika. Ulomak male stopice, teško je povezati sa određenim oblikom, zbog nedovoljne očuvanosti. No, budući nalazi sličnog karaktera mogli bi odgovoriti na pitanja o njezinoj pripadnosti. Poseban nalaz predstavlja ulomak noge četvrtastog recipijenta, bogato ukrašenog utiskivanjem ruba školjke i

urezivanjem. Najbliže analogije za ovu vrstu predmeta nalaze se u obližnjem Pokrovniku, gdje su otkriveni u slojevima ranog i srednjeg neolitika. Dosad su povezivani sa nalazima slične vrste na području starčevačke kulture, no teško ih je u potpunosti izjednačiti, ne samo tipološki, već i stilski. Isto tako, zbog nedostatka većeg broja nalaza, nije moguće zaključiti kako se radi o lokalnoj pojavi. Dio odgovora možda leži u samom načinu ukrašavanja primjera otkrivenih na području Dalmacije i zaleđa. Naime, ukrašeni su u maniri *impresso* kulture, utiskivanjem ruba školjaka ili *a tremolo* tehnikom, što ih usko vezuje uz navedeno područje.

Ukrasi na keramičkim posudama, jedni su od glavnih karakteristika *impresso* kulture. Na nalazištu u Konjevratima, najčešće se radi o utiskivanju različitih predmeta, od ruba školjaka do raznih priručnih ili unaprijed pripremljenih instrumenata. Slijedi utiskivanje prsta, nokta i štipanje, dok su urezivanje, ubadanje te ostale tehnike ukrašavanja, kao primjerice povlačenje raznih instrumenata, relativno slabo zastupljene. Ukraši najčešće pokriva cijelu vanjsku površinu ili je, rjeđe, smješten u frizove koji se nalaze na području trbuha posuda. Samo iznimno se ukrašavaju obodi i drške, dok su dna posuda redovito neukrašena. Na gotovo svim ukrašenim primjerima, radi se o horizontalno ili vertikalno postavljenim nizovima motiva, no u nekim slučajevima može se uočiti kako pojedini ukrasi tvore geometrijske kompozicije.

Moguće je bilo povezati pojedine tehnike ukrašavanja sa tipovima posuda, pa se tako na posudama većih dimenzija, kao što su to lonci, najčešće uočava utiskivanje ruba nenarebrenih školjaka, štipanje i urezivanje tupim instrumentima. Posude srednjih dimenzija ukrašavane su svim zastupljenim tehnikama, dok se na manjim posudama uglavnom može uočiti utiskivanje i ubadanje različitim instrumentima malih dimenzija te utiskivanje nokta.

Na temelju navedenih karakteristika, naselje u Konjevratima može se pripisati razvijenom stupnju *impresso* kulture. Potvrdu tome vidimo u pojedinim nalazima, kao primjerice bikoničnim zdjelama, te cilindričnim i prstenastim nogama. Isto tako, pojava određenih geometrijskih kompozicija ili smještanje ukrasa u frizove, može se povezati sa kasnijim dijelom ranog neolitika na području Dalmacije i zaleđa. Navedeni oblici i ukrasi svojevrsni su uvod u stilski izričaj srednjeg neolitika koji se razvija na istom prostoru. Također, ova vrsta nalaza predstavlja važnu indikaciju kontinuiteta i postepenog razvoja i prijelaza iz jednog stila u slijedeći. Iako je moguće pomoću stilske - tipološke analize smjestiti naselje u Konjevratima u uži relativno - kronološki kontekst, dodatnu pomoć pružaju radiokarbonski datumi. Dosad dobiveni datumi se bitno razlikuju, pa tako jedan ukazuje na razdoblje *impresso* kulture dok drugi upućuje i na postojanje srednjeneolitičke faze naselja. Materijal koji bi to potvrdio nije otkriven, te je potrebno pronaći neke druge odgovore. Predložena je mogućnost

dužeg trajanja *impresso* kulture, što je posvjedočeno i na obližnjem nalazištu u Pokrovniku. Također, s obzirom na brojna nalazišta na istočnoj obali Jadrana koja sadrže više faza naseljavanja, ne treba potpuno isključiti mogućnost kako se naselje srednjeg neolitika nalazi u blizini te je datirani uzorak kasnijim aktivnostima prenesen u slojeve ranog neolitika. Nažalost, daljnja istraživanja nemaju puno potencijala zbog činjenice da se lokalitet nalazi na prostoru današnje crkve i pripadajućeg groblja.

Dosad sakupljenoj keramičkoj građi sa Konjevratima moguće je pronaći analogije na brojnim nalazištima ranog neolitika na području Dalmacije i zaleđa, no većinom se radi o ukrasima i tipovima posuda karakterističnim za to razdoblje. Ipak, najviše sličnosti može se pronaći u susjednom nalazištu u Pokrovniku. Pojedini netipični nalazi materijalne kulture, kao primjerice četvrtasti recipijenti na više nogu, upućuju na moguće dodire zajednica dvaju naselja. Činjenica da je udaljenost Pokrovnika i Konjevratima svega 5 kilometara, samo potvrđuje potencijalne kontakte. Sličnosti se mogu uočiti i u pojedinim uzorcima u zastupljenosti različitih vrsta keramičke građe. Naime, može se pratiti opadanje količine ukrašene keramike iz dubljih slojeva prema plićim, no valja uzeti u obzir kako je na nalazištu u Konjevratima riječ o arbitrarnom načinu iskopavanja. Najveću potvrdu u korelaciji navedenih nalazišta predstavlja kronološko opredjeljenje. Oba nalazišta pokazuju karakteristike razvijene faze *impresso* kulture, što potvrđuju i pojedini radiokarbonski datumi. No, nalazište u Pokrovniku je sigurnije datirano pomoću većeg broja uzoraka prilikom novijih istraživanja, dok je rezultate za Konjevrate ipak potrebno uzeti sa dozom rezerve.

Nalazište u Konjevratima pridonosi razmatranju tehnoloških i stilsko – tipoloških odlika keramike *impresso* kulture istočnog Jadrana, posebno njezine razvijene faze. Ipak, postoji niz drugih analiza koje mogu upotpuniti naše poznavanje ovog razdoblja. Mineraloške i petrografske, te analize organskih ostataka na keramičkom materijalu pružaju nam mogućnost detaljnijeg sagledavanja pojedinih aspekata povezanih s izradom ali i uporabom gotovih predmeta. Iako još uvijek rijetke, ove vrste analiza počinju se sve češće koristiti prilikom obrade keramičke građe pojedinih nalazišta, te predstavljaju novi standard istraživanja i pribavljanja informacija.

9. Literatura

Bánffy, E., 1997. – *Cult Objects of the Neolithic Lengyel Culture, Connections and Interpretations*, Budimpešta.

Batović, Š., 1960. – Neolitsko naselje u Smilčiću, *Diadora*, 1, Zadar, 5 – 26.

Batović, Š., 1962. – Neolitsko naselje u Smilčiću, *Diadora*, 2, Zadar, 31 – 116.

Batović, Š., 1966. – *Stariji neolit u Dalmaciji*, Zadar.

Batović, Š., 1976. – Bribir u prapovijesti, *Novija i neobjavljena istraživanja u Dalmaciji, znanstveni skup, Vodice, 10 – 13. V. 1976*, ur.: Rapanić, Ž., Split, 9 – 24.

Batović, Š., 1979. – Jadranska zona, *Praistorija Jugoslavenskih zemalja II*, Sarajevo, 473 – 635.

Benac, A., 1957a. – Zelena pećina, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, XII, Sarajevo, 61 – 92.

Benac, A., 1957b. – Crvena Stijena - 1955, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, XII, Sarajevo, 19 – 50.

Benac, A., 1973. – Obre I - Neolitsko naselje starčevačko - impresso i kakanjske kulture na Raskršću, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, XXVII/XXVIII, 1972/1973, Sarajevo, 5 – 171.

Bradfield, J., 2015. – Use – Trace Analysis of Bone Tools: A Brief Overview of Four Methodological Approaches, *South African Archaeological Bulletin*, 70, Vlaeberg, 3 – 14.

Brusić, Z., 1995. – Naselje iz starijeg neolitika na Vrbici kod Bribira, *Diadora*, 16/17, 1994/1995, Zadar, 1 – 49.

Brusić, Z., 2008. – *Pokrovnik, naselje iz neolitika*, Šibenik.

Budja, M., 2014. – Neolithic pottery and the biomolecular archaeology of lipids, *Documenta Praehistorica*, XLI, Ljubljana, 195 – 224.

Čečuk, B. – Radić, D., 2005. - *Vela spila, Višeslojno pretpovijesno nalazište – Vela Luka, otok Korčula*, Vela Luka.

Čondić, N., 2013. – Neolitsko nalazište u Sikovu, *Diadora*, 26/27, Zadar, 93 – 116.

- Dujmović, F., 1976. – Postanak i razvoj Šibenika od 1066. do 1409. godine, *Šibenik, spomen zbornik o 900. obljetnici*, Šibenik, 75 – 120.
- Forenbaher, S., Vranjican, P., 1985. – Vaganačka pećina, *Opuscula Archaeologica*, 10, Zagreb, 1 – 21.
- Forenbaher, S., Kaiser, T., 2010. – Grapčeva, Nakovana i neolitik istočnog Jadrana, *Arheološka istraživanja u Dubrovačko - neretvanskoj županiji*, ur.: Perkić, D., Zagreb, 25 – 31.
- Forenbaher, S., Kaiser, T., Miracle, P., 2013. – Dating the East Adriatic Neolithic, *European Journal of Archaeology*, 16 (4), Oxford, 589 – 609.
- Forenbaher, S., Vujnović, N., 2013. – Đurđeva greda i neolitik Like, *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu*, 30, Zagreb, 5 – 26.
- Hein, A., Müller, N. S., Kilikoglou, V., 2009. – Great Pots on Fire: Thermal Properties of Archaeological Cooking Ware, *Vessels: Inside and Outside, 9th European Meeting on Ancient Ceramics, 24 – 27 October 2007*, ur.: Birò, K. T., Skilagi, V., Kreiter, A., Budimpešta, 15 – 19.
- Horvat, K., 2015a. – Polje niže Vrcelja – nalazište ranog neolitika na benkovačkom području, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 108, Split, 9 – 35
- Horvat, K., 2015b. – Neolithic ceramic spoons – indicators of dietary distinctiveness in the eastern Adriatic Neolithic?, *Documenta Praehistorica*, XLII, Ljubljana, 251 – 260.
- Horvat, K., Vujević, D., 2017. – Pokrovnik - materijalna kultura neolitičkog naselja, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 34, Zagreb, 45 – 81.
- Hulina, M., Debono Spiteri, C., 2014. – Analize organskih ostataka s keramičkog posuđa: metode i primjeri s ranoneolitičkih lokaliteta Pokrovnik i Konjevrate kod Šibenika, *02. znanstveni skup Metodologija i Arheometrija, Zagreb, 04 – 05. prosinca 2014.*, ur.: Miloglav, I., Zagreb, 34.
- Komšo, D., 2007. – Kargadur, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 3/2006, Zagreb, 233 – 235.
- Korošec, J., 1958. – *Neolitska naseobina u Danilu Bitinju, Rezultati istraživanja u 1953. godini*, Zagreb.
- Korošec, J., 1959. – *Neolitska naseobina u Danilu Bitinju, Rezultati istraživanja u 1953. godini*, Prilozi, Zagreb.

- Korošec, J., 1968. – Bribir u prahistoriji, Kolokvij o Bribiru, *Starohrvatska prosvjeta III/10*, Zagreb, 213 – 222.
- Korošec, J., Korošec, P., 1974. – Bribir i njegova okolica u prapovijesno doba, *Diadora* 7, Zadar, 5 – 33.
- Krizmanić, K., Prlj Šimić, N., 2005. – Geološka obilježja šibenskog zaleđa, *Konjevrate i Mirlović Zagora, župe šibenske biskupije*, Zbornik radova, ur.: Gulin, A., Zagreb, 19 – 32.
- Kužić, K., 2006. – Kamici iz Mirlović Zagore i Konjevrata, *Radovi zavoda povijesnih znanosti HAZU u Zadru*, 48, Zadar, 263 – 283.
- Magaš, D., Blaće, A., 2010. – Geomorfološka obilježja Danilskog polja kod Šibenika kao osnova historijsko – geografskog razvitka, *Geoadria*, 15, Zadar, 5 – 29.
- Marijanović, A., 2009. – Ukrasi na keramici, *Crno Vrilo* 2, ur.: Marijanović, B., Zadar, 219 – 249.
- Marijanović, B., 2000. – *Prilozi za prapovijest u zaleđu jadranske obale*, Zadar.
- Marijanović, B., 2005. – *Gudnja, višeslojno prapovijesno nalazište*, Dubrovnik.
- Marijanović, B., 2007. – Neka pitanja ranog neolitika na istočnoj obali Jadrana, *Archaeologia Adriatica*, 1, Zadar, 7 – 54.
- Marijanović, B., 2009. – *Crno Vrilo I*, Zadar.
- Marijanović, B., 2012. – *Ravlića pećina, Prapovijesno naselje*, Mostar.
- Marijanović, B., 2014. – Pokrovnik, *Adriatico senza confini, via di comunicazione e crocevia di popoli nel 6000 a.C.*, ur.: Visentini, P., Podrug, E., Udine, 64 – 65.
- Marijanović, B., Horvat, K., 2016. - Početci naseljavanja na području Zemunika, *Zemunik u prostoru i vremenu*, ur.: Faričić, J., Dundović, Z., Zadar, 48–67.
- Marković, Č., 1985. – *Neolit Crne Gore*, Beograd.
- McClure, S. B., Podrug, E., Moore, A. M. T., Culleton, B. J., Kennett D. J., 2014. – AMS ¹⁴C Chronology and Ceramic Sequences of Early Farmers in the Eastern Adriatic, *Radiocarbon*, 56, 3, Tucson, 1019 – 1038.

McClure, S. B., Podrug, E., 2016. – Villages, Landscapes and Early Farming in Northern Dalmatia, *Fresh Fields and Pastures New, Papers Presented in Honor of Andrew M. T. Moore*, ur.: Lillios, K. T., Chazan, M., Leiden, 117 – 144.

Mendušić, M., 1998. – Neolitička naselja na šibensko – drniškom području, *Područje Šibenske županije od pretpovijesti do srednjeg vijeka, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 19, Zagreb, 47 – 62.

Mendušić, M., 1999. – Konjevrate – istraživanje neolitičkog naselja, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, 3, 30, Zagreb, 52 – 54.

Mendušić, M., 2005. – Pretpovijesna arheološka topografija prostora župe Konjevrate i Mirlović Zagora, *Konjevrate i Mirlović Zagora – župe Šibenske biskupije, Zbornik radova Znanstvenog skupa Sela šibenskog zaleđa župa Konjevrate i Mirlović Zagora u prošlosti*, Zagreb, 85 – 101.

Mendušić, M., 2016. – The Neolithic in Dalmatia and Andrew M.T. Moore's Contribution to its Investigation, *Fresh Fields and Pastures New: Papers Presented in Honor of Andrew M. T. Moore*, ur.: Lillios, K. T., Chazan, M., Leiden, 101 – 116.

Mendušić, M., Marguš, D., 2014. – *Fra Milan Ujević - U nebo zagledan, k zemlji prignut, čuvar arheoloških starina*, Šibenik.

Minichreiter, K., 2002. – Žrtvenici i idoli starčevačkog naselja na Galovu u Slavonskom Brodu, *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu*, 19, Zagreb, 11 – 30.

Mirosavljević, V., 1959. – Jamina Sredi, prilog prethistorijskoj kulturi na Cresu, *Arheološki radovi i rasprave*, 1, Zagreb, 131 – 175.

Mlekuž, D., Žibrat Gašparič, A., Horvat, M., Budja, M., 2012. – Houses, pots and food: the pottery from Maharski prekop in context, *Documenta Praehistorica*, XXXIX, Ljubljana, 325 . 338.

Mlekuž, D., Ogrinc, N., Horvat, M., Žibrat Gašparič, A., Gams Petrišić, M., Budja, M., 2013. – Pots and food: uses of pottery from Resnikov prekop, *Documenta Praehistorica*, XL, Ljubljana, 131 – 146.

Moore, A. M. T., Mendušić, M., Smith, J., Zaninović, J., Podrug, E., 2007. – Project Early Farming in Dalmatia: Pokrovnik 2006, *Vjesnik Arheološkog muzeja*, 3. s., 40, Zagreb, 25 – 34.

Naumov, G., Fidanoski, Lj., Tolevski, I., Ivkovska, A., 2009. – *Neolitskite zaednici vo Republika Makedonija*, Skopje.

Podrug, E., 2008. – Prapovijest, *Arheološki tragovi kultova i religija na šibenskom području*, ur.: E. Podrug, Ž. Krnčević, Šibenik, 7 – 52.

Podrug, E., 2010. – Čista Mala - Velištak: prve tri istraživačke kampanje na nalazištu hvarske kulture, *Diadora*, 24, Zadar, 7 – 25.

Podrug, E., 2013. – Neolitički nepokretni nalazi na šibenskom području, *Diadora*, 26/27, 2012/2013, Zadar, 185 – 211.

Podrug, E., McClure, S. B., Moore, A. M. T., Culleton, B. J., Kennett, D. J., 2014. - *New AMS 14C dates for the Neolithic of Northern Dalmatia (Croatia)*, Poster, Preistoria e Protostoria del Caput Adria, XLIX Riunione Scientifica dell' IIPP, Udine, 10. 9. 2014

Robb, J., 2007. – *The Early Mediterranean Village. Agency, Material Culture, and Social Change in Neolithic Italy*, Cambridge.

Savić, M., 2012. – *Benkovac prijateljima, mala monografija 2*, Zadar.

Schubert, R., 1909. – *Geologija Dalmacije*, Zadar.

Schwarzberg, H., 2005. – Prismatic polypod vessels and their way to Europe, *How Did Farming Reach Europe?, Proceedings of the International Workshop, Istanbul, 20-22 May 2004*, ur.: Lichter, C., Dusseldorf, 255 – 272.

Schwarzberg, H., 2006. – A new item for the Neolithic Package? Early Neolithic cult vessels in Anatolia and South - East Europe, *Aegean – Marmara – Black Sea: The Present State of Research on the Early Neolithic*, ur.: Gatsov, I., Schwarzberg, H., Langenweissbach, 127 – 134.

Shepard, A. O., 1985. – *Ceramics for the Archaeologist*, Washington, D. C.

Spataro, M., 2002. – *The first farming communities of the Adriatic: pottery production and circulation in the early and middle neolithic*, Societa per la preistoria e protostoria della regione Friuli – Venezia Giulia, Museo Civico di Storia Naturale, Trieste, Quaderno 8.

Spataro, M., Meadows, J., 2013. – Oživotvorenje keramike: primjesa keramici kao kulturni identitet, *Diadora*, 26/27, Zadar, 59 – 76.

Šošić Klindžić, R., Radović, S., Težak Gregl, T., Šlaus, M., Perhoč, Z., Altherr, R., Hulina M., Gerometta, K., Boschian, G., Vukosavljević, N., Ahern, J. C. M., Janković, I., Richards, M.,

Karavanić, I., 2015. – Late Upper Paleolithic, Early Mesolithic and Early Neolithic from the cave site Zemunica near Bisko (Dalmatia, Croatia), *Eurasian Prehistory*, 12, Oxford, 1 – 44.

Todorova, H., 2003. – Prehistory of Bulgaria, *Recent Research in the Prehistory of the Balkans*, ur.; Grammenos, D. V., Thessaloniki, 257 – 328.

Vitezović, S., 2007. – Koštana industrija u neolitu srednjeg Pomoravlja, *Magistarski rad*, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za arheologiju, Beograd.

Vitezović, S., 2016. – *Metodologija proučavanja praistorijskih koštanih industrija*, Beograd.

Vrbek, B., Pilaš, I., 2005. – Tla Nacionalnog parka „Krka“, *Simpozij rijeka Krka i Nacionalni park „Krka“, prirodna i kulturna baština, zaštita i održivi razvitak*, ur.: Marguš, D., Šibenik, 949 – 978.

Vujević, D., 2009. – Predmeti od kosti i roga, *Crno Vrilo 2*, ur.: Marijanović, B., Zadar, 89 – 124.

Vujević, D., Horvat, K., 2012. – Kulturna slika danilskog naselja na Baricama, *Archaeologia Adriatica*, VI, Zadar, 31 – 65.

Zaninović, M., 1998. – Scardona i Rider – flavijejske fundacije, *Područje šibenske županije od pretpovijesti do srednjega vijeka*, *Izdanja HAD-a*, 19, 123 – 129.

Zlatunić, R., 2005. – Nastanak gline, tehnologija i mineralogija keramike, *Histria archaeologica*, 36, Pula, 61 – 114.

West, S. M., 1992. – Temper, Thermal shock and Cooking Pots: A Study of Tempering Materials and their Physical Significance in Prehistoric and Traditional Cooking Pottery, *Doktorska disertacija*, University of Arizona, Tucson.

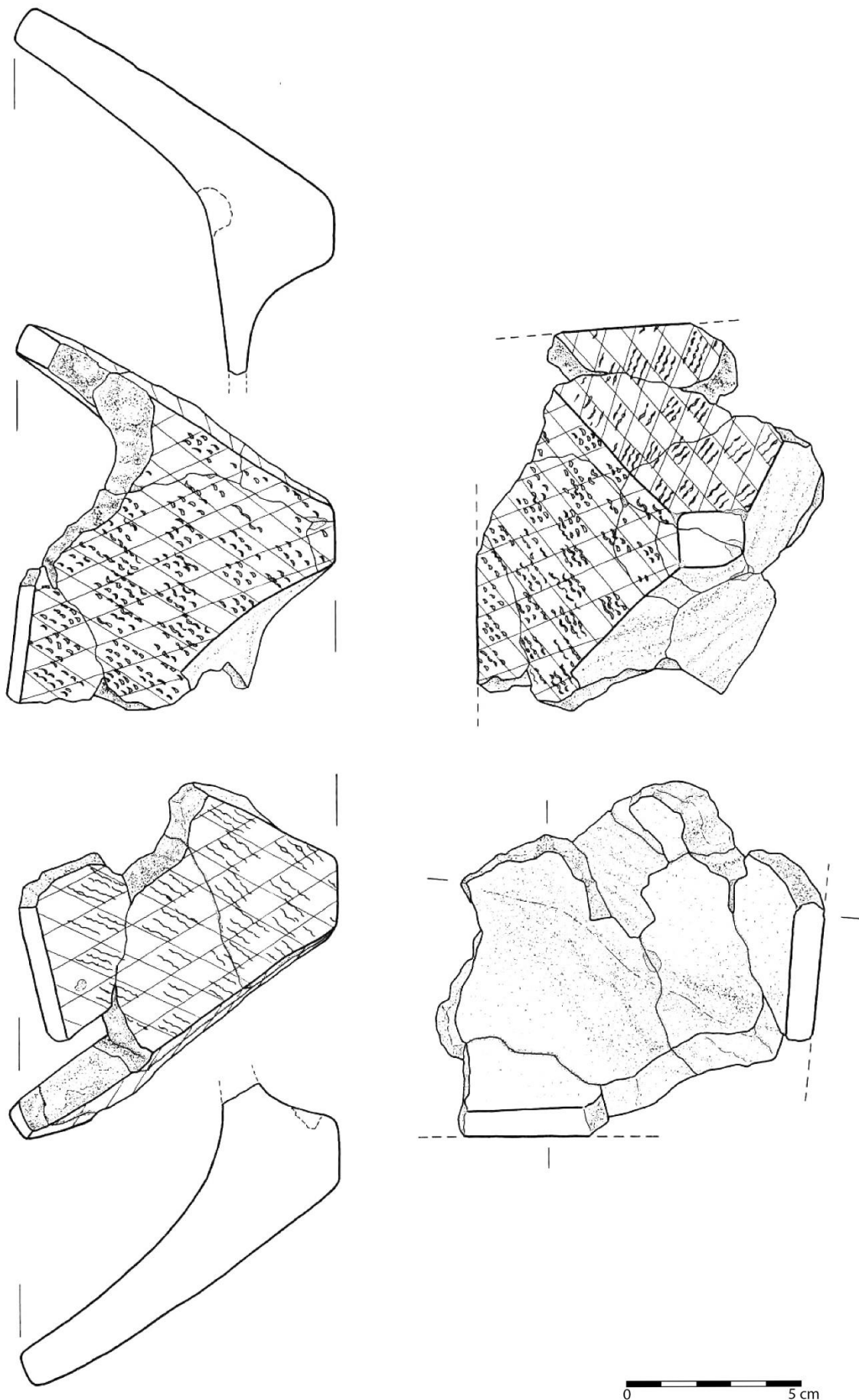
http://tlo-i-biljka.eu/iBaza/Pedo_HR/index.html

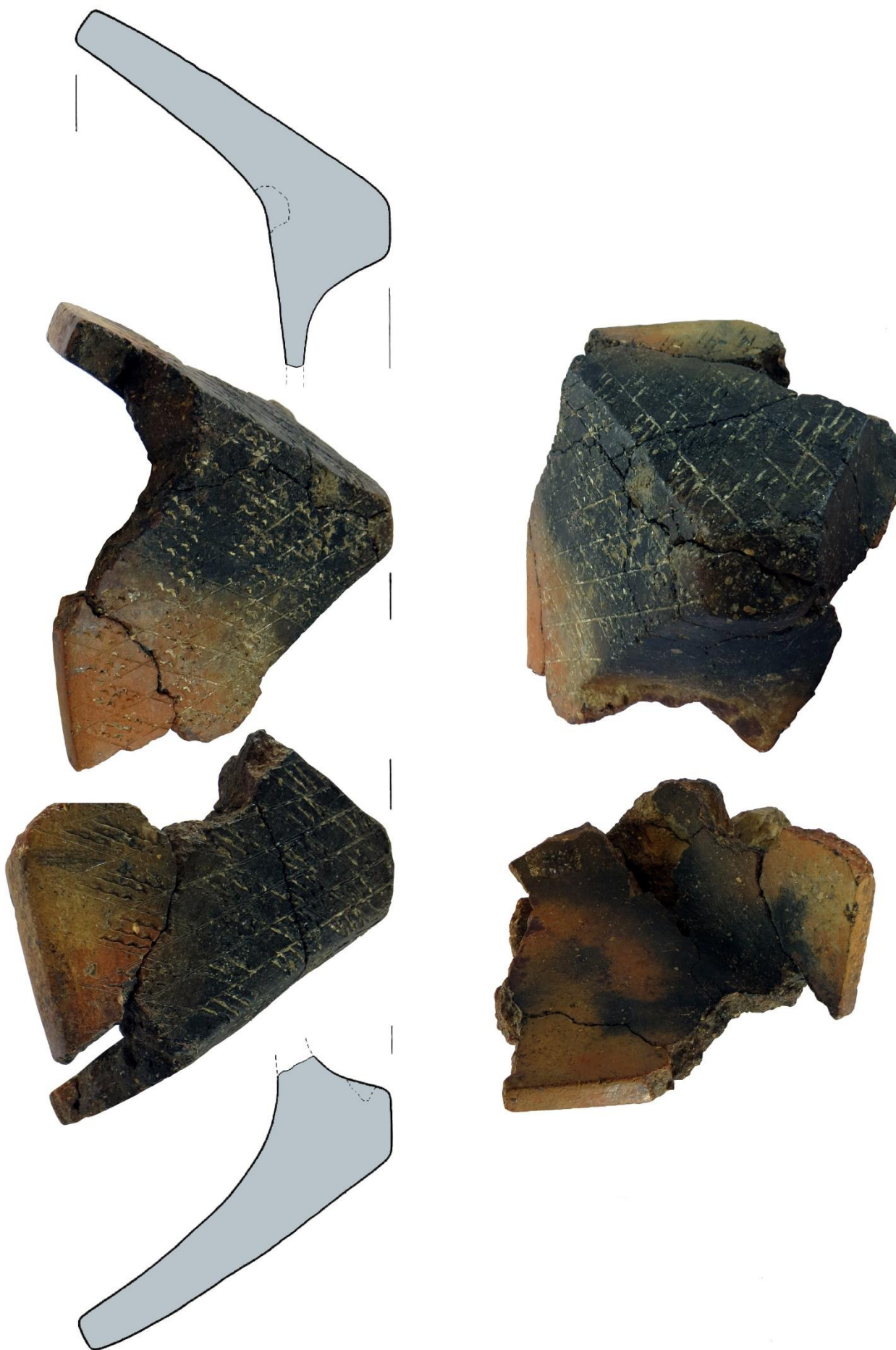
<https://www.google.hr/maps/@43.7916089,16.0359355,12z/data=!5m1!1e4?hl=hr>

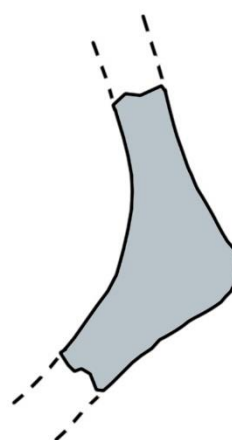
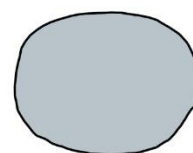
<http://geoportal.dgu.hr>

10. Table

T. I

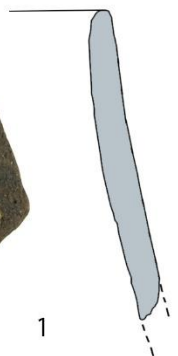

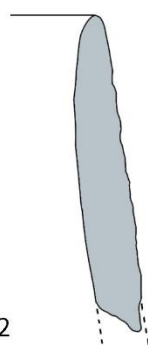

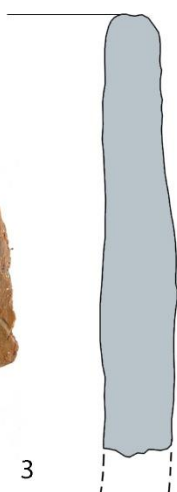
1

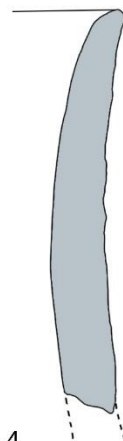
2

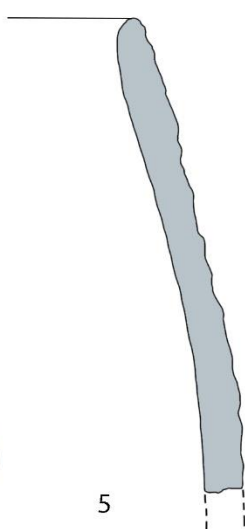
3

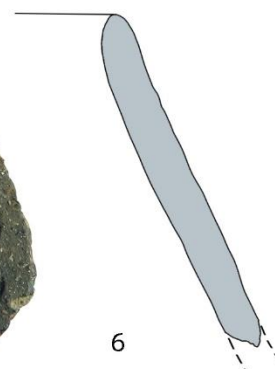
4

5

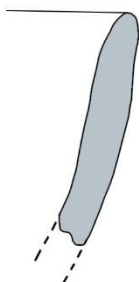
6

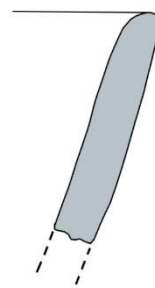
0 5 cm

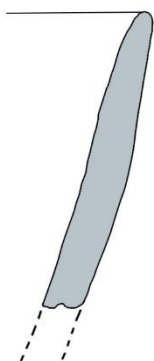
1

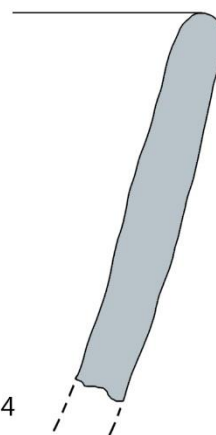
2

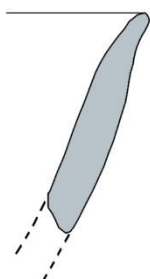
3

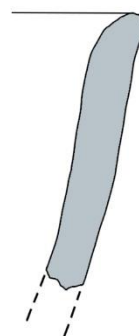
4

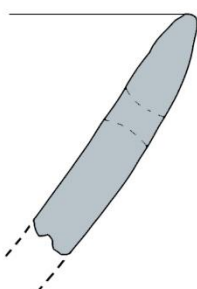
5

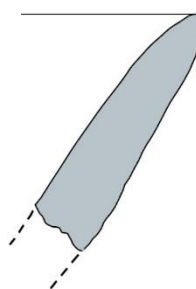
6

7

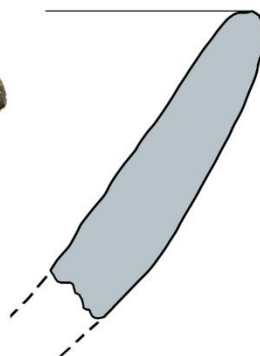

8

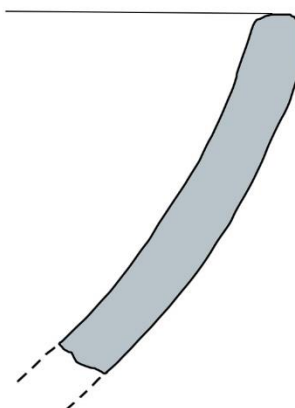

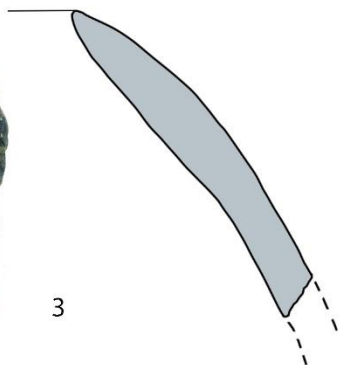
1

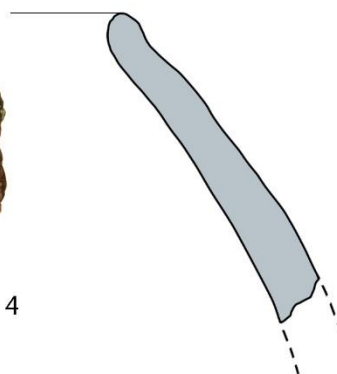
2

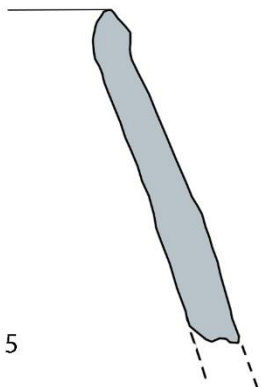
3

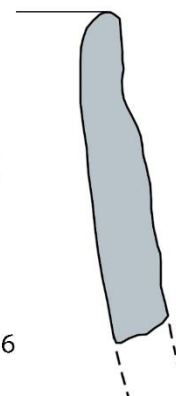
4

5

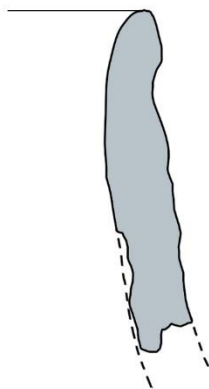
6

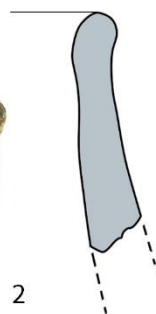
0 5 cm

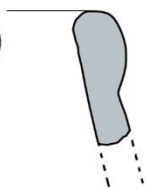
1

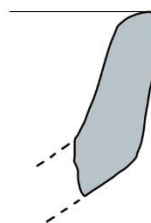
2

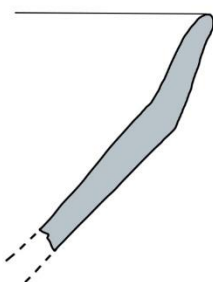
3

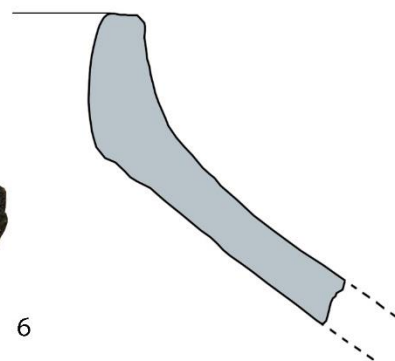
4

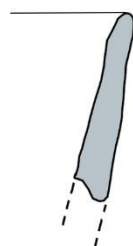
5

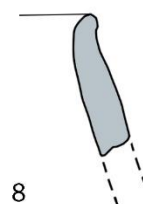
6

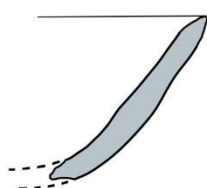
7

8

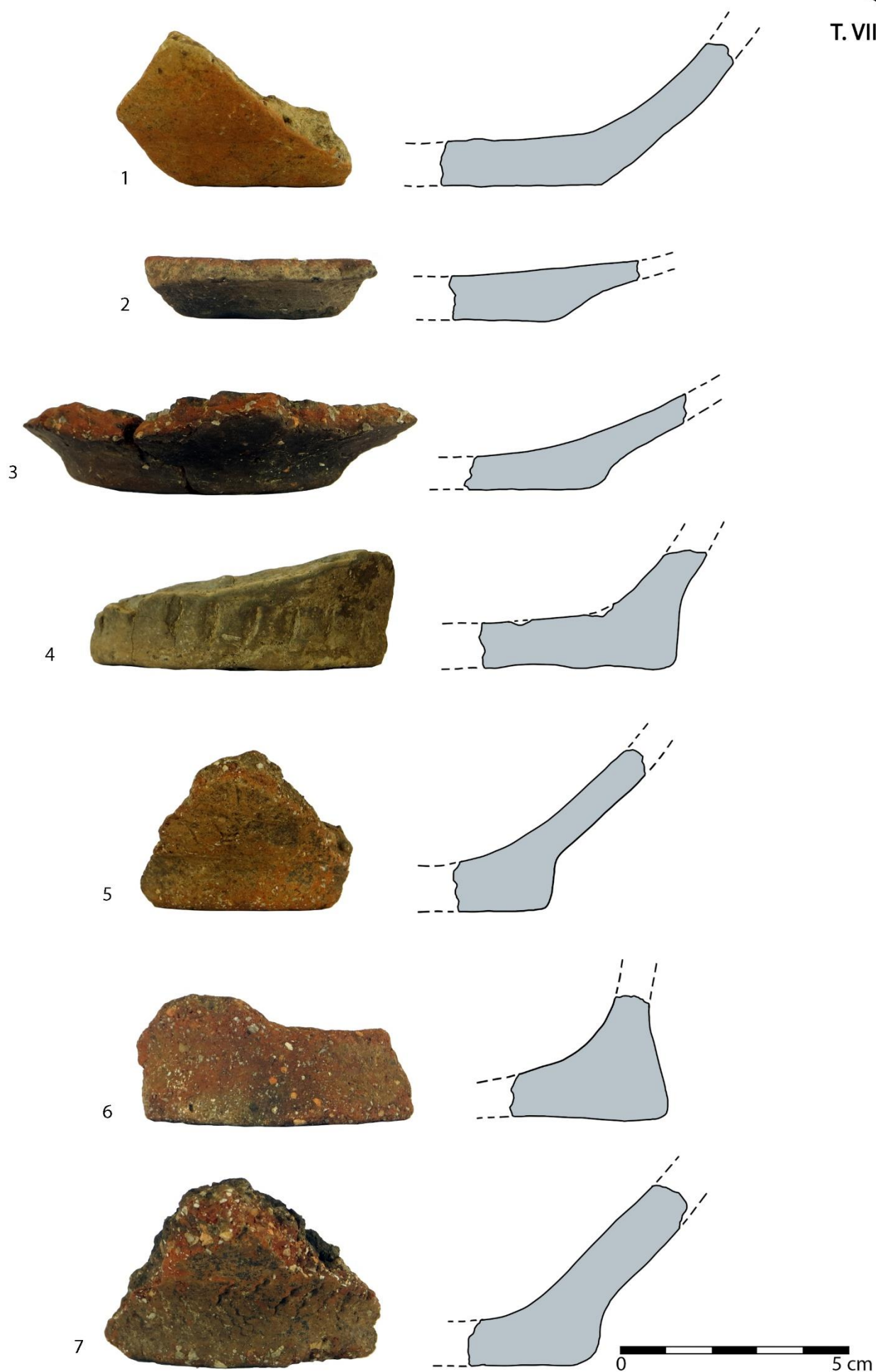
9

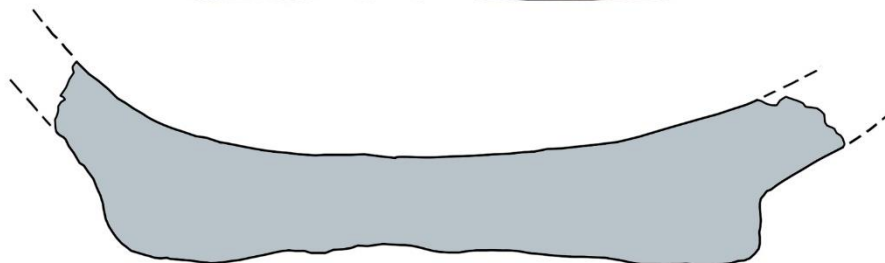
10

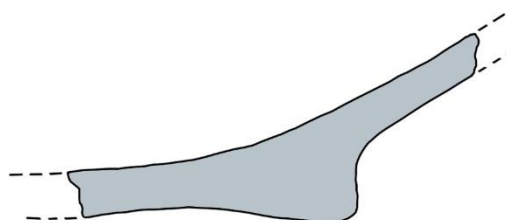
0 5 cm

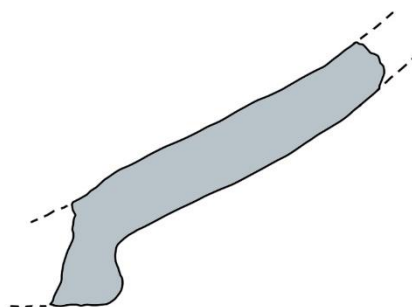
1

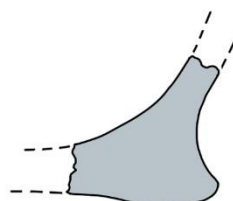
2

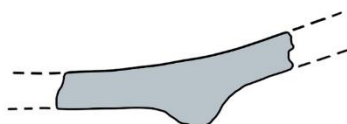
3

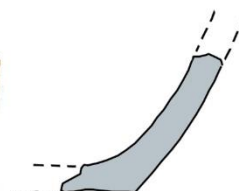
4

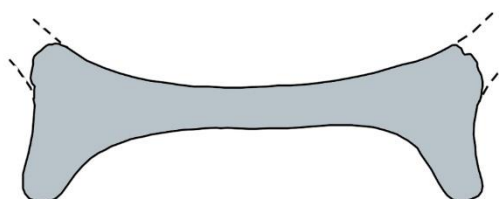
5

6

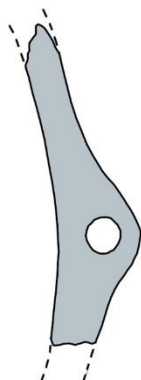
7

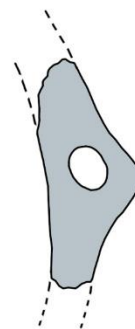
0 5 cm

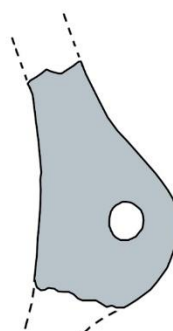
1

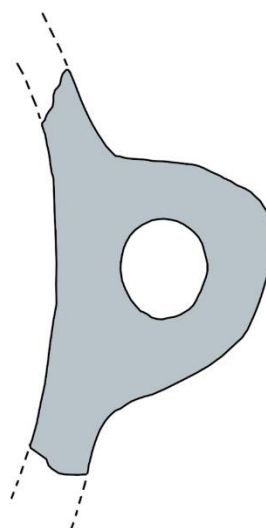
2

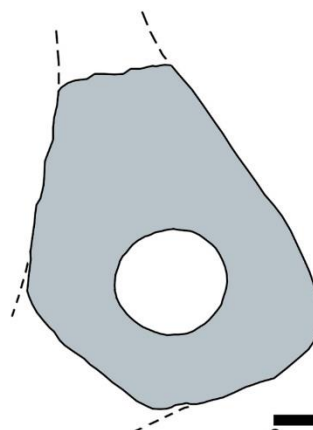
3

4

5

0 5 cm

1

2

3

4

5

6

1

2

3

4

5

6

7

1

2

3

1

2

3

4

5

6

7

8

TIPOLOŠKE I STILSKE KARAKTERISTIKE KERAMIČKIH NALAZA RANOG NEOLITIKA IZ KONJEVRATA

Sažetak

Nalazište ranog neolitika u Konjevratima otkriveno je u središtu današnjeg naselja, uz crkvu Sv. Ivana Krstitelja. Arheološka istraživanja provedena su u više navrata, od 1988. do 1990., te posljednje 1998. godine. Otkriveni su brojni ostaci materijalne kulture ali i tragovi ukopanog objekta.

U ovome radu obrađena je keramička građa koja potječe iz svih sezona istraživanja. Radi se o ulomcima keramičkih posuda i drugih vrsta predmeta. Tehnološka analiza materijala pružila je podatke o načinu izrade te pojedinim aspektima povezanim s procesom pečenja keramike. Tipološkom analizom izdvojeni su oblici posuda zastupljeni na nalazištu dok su stilskom analizom utvrđene tehnike ukrašavanja i nastali motivi. Pojedini nalazi, kao primjerice bikonične forme, cilindrična i prstenasta dna te motivi koji tvore geometrijske kompozicije ili ukrasi u frizovima, omogućili su atribuiranje nalazišta razvijenom stupnju ranog neolitika.

Ključne riječi: rani neolitik, *impresso* kultura, keramika, Dalmacija, Konjevrate.

TYPOLOGICAL AND STYLISTIC CHARACTERISTICS OF CERAMIC FINDS FROM THE EARLY NEOLITHIC SITE KONJEVRATE

Summary

Early Neolithic site in Konjevrata was discovered in the center of present day settlement, next to the church of St. John the Baptist. Archaeological excavations were conducted in multiple campaigns, from 1988 to 1990, ending with the last campaign in 1998. Numerous small finds were discovered during excavations, along with the remains of a large pit.

This thesis presents the analysis of ceramic finds recovered during all of the multiple excavations. The finds consist of numerous vessel fragments and other types of ceramic items. Technological analysis offered insight into production methods along with some aspects of firing process. Vessel shapes were determined by typological analysis, while stylistic analysis described decorative techniques and motives. Specific finds, e. g. biconical bowls, low ring - shaped and hollow cylindrical bases as well as geometrical compositions and zonal decorations, enabled chronological attribution of the site to the developed stage of Early Neolithic in Dalmatia.

Key words: Early Neolithic, Impressed Ware Culture, pottery, Dalmatia, Konjevrata.